

ROY GUTMAN

SVJEDOK GENOCIDA

ROY GUTMAN

SVJEDOK
GENOCIDA

2651

Biblioteka "POSEBNA IZDANJA"

Izdavači

Vijeće Kongresa bosanskomuslimanskih intelektualaca
u saradnji sa
Udruženjem Muslimana za antigenocidne aktivnosti "MAG" Sarajevo
Institutom za istraživanje zločina protiv
čovječnosti i međunarodnog prava Sarajevo

Redakcija

Ibrahim Čolakhodžić, Mehmedalija Hadžić, Šemsudin Musić,
Atif Purivatra, Avdo Sućeska, Lamija Hadžiosmanović, Jusuf Žiga,
Ismet Grbo, Asim Gruhonjić, Arif Zulić, Dževad Sakić

Za izdavače

Prof.dr. Atif Purivatra

Urednici

Arif Zulić
Šemsudin Musić

Prijevod

Mahir Purivatra

Lektor i korektor

Azra Bakšić

Dizajn

Zlatan Filipović

Štampa

"Dom štampe" dd Zenica

April, 1995.

***Ovo izdanje knjige "Svjedok genocida" Roya Gutmana posvećeno
je bosanskim šehidima, borcima Armije i MUP-a RBiH i svim
stradalnicima i žrtvama genocidne agresije na
Republiku Bosnu i Hercegovinu.***

2651

Naslov originala
ROY GUTMAN
A WITNESS TO GENOCIDE

Copyright ©1993 by Roy Gutman

Prvo izdanje
MacMillan Publishing Company, New York

Bosansko izdanje autor je nadopunio slijedećim tekstovima
PRKOSEĆI SMRTI
HRVATSKO-MUSLIMANSKI SUKOB
SRAMOTA U BOSNI
PORODIČNA TRAGEDIJA
UHVAĆENI PRI RAVNOTEŽI SNAGA
BOLNICA NA RUBU OPSTANKA
NAPUSTIVŠI DOM
PREPIRKE OKO PODATAKA O RAZMJERAMA RAZARANJA
NEUSLIŠANE MOLBE I LOGORI U BOSNI
FRANCUZI SE POKUŠAVAJU PORAVDATI ZA NEAKTIVNOST U BOSNI
KLJUČNA ULOGA JUGOSLAVIJE U NAPADU NA GORAŽDE

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Narodna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine,
Sarajevo

UDK 341.385(497.6)

GUTMAN, Roy

Svjedok genocida / Roy Gutman : [prijevod Mahir Puri-
vatra.] - [1. izd.] - Sarajevo : Vijeće Kongresa bosansko-
muslimanskih intelektualaca [etc.], 1995. - 280 str., [25]
str. s tablom ; 21 cm. - (Biblioteka Posebna izdanja /
Vijeće Kongresa bosanskomuslimanskih intelektualaca)

Prijevod djela: A Witness to genocide.

RIJEČ IZDAVAČA

Knjiga "Svjedok genocida" istinito je svjedočanstvo o velikom zlu koje se okomilo na našu državu i Bošnjake - Muslimane. Vrhunski profesionalac Roy Gutman sve stvari i pojave naziva njihovim pravim imenom. Već sam naslov knjige razotkriva perfidnu podvalu agresora koji je plasirao sintagmu "etničko čišćenje" kao eufemizam za najeklatantniji oblik genocida. Stavljajući u fokus svojih istraživanja i opservacija GENOCID i njegovu najveću žrtvu - Bošnjake - Musliman, Gutman nepogrešivom jednostavnošću razotkriva uzroke i vinovnike, duhovne vode i licemjerne saučesnike tog velikog zla i sramote čovječanstva.

U analizi genocida kojem je izloženo stanovništvo Republike Bosne i Hercegovine, prije svih i najviše muslimanski, bošnjački narod, Gutman se ne zadržava samo na opisu i dokumentiranju svih vrsta genocidnih zločina - ubistava, silovanja, pljački, mučenja, protjerivanja... nego i otkriva inspiratore, organizatore, podstrekače i izvršioce, razotkrivajući njihove metode sve do onih najperfidnijih.

Gutman je, prije svega, prijatelj istine. SVJEDOK GENOCIDA je knjiga koju mora imati svaki naš dom, knjiga koju svaki naš čovjek mora uvijek iznova čitati. Ona je za nas zbirka autentičnih dokumenata i svjedočenja o strahotama agresije i fašističkog genocida nad narodom Bosne i Hercegovine. Istovremeno, ona je i obrazac, uputstvo i metodologija kako treba te užasne strahote istraživati i o njima pisati.

Rezultati tih istraživanja, pored dokumentacije za sudske postupke, moraju se pretočiti u osnovno historijsko štivo na kome će se mlade generacije poučavati kako će živjeti na ovim prostorima, da im se više ne ponovi zla sudbina. Dokle god ta spoznaja ne bude stalno prisutna u glavama naših ljudi, dotle postoji objektivna opasnost da se genocid opetuje na našim prostorima. U tom smislu svjedočenje Roya

Gutman ima za nas visoku didaktičku vrijednost i trebalo bi da bude stalni podsjetnik pri ruci svakom našem građaninu.

Upravo sa ovom knjigom se dokazuje da je novinsko pero jače od najubitačnijeg oružja. Brilljantno zapažanje, upornost i temeljito istraživanje, te izuzetna elokvencija, spojena sa hrabrošću i visokorazvijenim osobnim osjećajem za ljudska i građanska prava, uvelo je Roya Gutmana, i ovim dijelom, u sami vrh svjetske publicistike.

Prof.dr. Atif Purivatra

PREDGOVOR BOSANSKOM IZDANJU

Ovo je izvještaj jednog novinara o najstrašnijem zločinu protiv jednog evropskog naroda još od doba nacističkog holokausta. Srbijanske vlasti i vođe pobunjenih bosanskih Srba nazivaju ga "etničkim čišćenjem", a vlade i institucije Zapada su taj eufemizam prihvatile kao da su ga same izrodile. Činjenice međutim govore da se radi o genocidu - namjernom pokušaju da se istrijebi jedan narod samo zbog svoje pripadnosti određenoj religiji.

Razmjere ovog zločina nesumnjivo govore o tome da je, kao i holokaust, i on bio planiran i nadgledan. Ne postoji način na koji bi bilo ko mogao ad hoc stvoriti čitav gulag koncentracionih logora, sistematično provoditi silovanja, organizovati masovne deportacije, oskrnaviti na hiljade religijskih svetinja i uništiti vjekovno kulturno nasljeđe. Samo je država sposobna organizovati zločine takvih razmjera.

Zločin ovakvih dimenzija nije mogao biti počinjen u tajnosti. Da bi se desio genocid, velike sile i međunarodne institucije zadužene za nadzor nad kolektivnom sigurnošću i ljudskim pravima moraju zažmiriti. One su to i učinile.

Kada su vođe radikalnih Srba podigli logore i organizovali deportacije, vodeće zapadne vlade su hinjile nezainteresovanost. Kada su informativni mediji razotkrili postojanje logora smrti i praksu sistematičnog silovanja, vlade Zapada su porekle činjenice i odbile da ih preispitaju. Da bi prigušili poviku javnosti, oni su širili dezinformacije. Agresiju su oslikali kao građanski rat izrastao iz drevnih neprijateljstava, a masovna ubistva su proglasili posljedicom dugotrajnih teritorijalnih svada.

Vlade zapadnih zemalja su smislile i načine za odvratanje pozornosti. Uz pretpostavku da je Bosna već bila poražena i da je rat okončan, velike sile su žrtvi osporile pravo da se brani. Svoju savjest

su olakšali doniranjem hrane i lijekova i slanjem oružanih snaga za nadgledanje procesa isporuke, a onda cinično iskoristili taj akt milosrda da opravdaju embargo na naoružanje. Kao saučesnici u ubistvu, obezbijedili su čak i "automobil za bjekstvo" u formi diplomatskog procesa koji je na jednaku razinu "zaraćenih strana" podigao i zločince i žrtve i koji rutinski smišlja "mirovne planove" koji nemaju nikakve veze sa bilo kojim principom međunarodnog prava.

Konačno i tek kad se veličina zločina više nije mogla poricati, vodeće sile su osnovale poseban međunarodni tribunal u Hagu i ostavile su u nadležnost sve aspekte genocida, mada je bilo prepirki oko finansiranja i izbora personala.

Izveštavati o ovim događajima je sizifovski posao, jer dok početna odgovornost pripada jednoj vladi i jednom glavnom gradu, Beogradu, krivnja se postupno proširila na vlade i institucije svake od vodećih zemalja Zapada.

Ono što je najznačajnije za budućnost Evrope početkom 1995. godine, a nakon 33 mjeseca rata, jeste činjenica da paralelno sa nastojanjima međunarodnih posrednika da utru stazu kojom će stići do odbijanja trećeg "mirovnog plana", koji ovaj put dijeli Bosnu i Hercegovinu u omjeru 51 naprema 49, činjenje zločina se nastavlja. Dok ovo pišem, još postoje koncentracioni logori. Srpske vlasti u Banjoj Luci su sredinom zime pokupile iz njihovih domova političke i kulturne čelnike Hrvata i Muslimana, izložile ih hladnoći bez ikakve zaštite, i poslale ih da poginu u živom štitu za vrijeme borbi. Međunarodni informativni mediji, paralizirani indiferentnošću javnosti spram zvjerstava, jedva da su i pomenuli ovaj ratni zločin.

Agresija protiv Bosne i propust svijeta da joj se efikasno suprotstavi predstavljaju korak unatrag za civilizaciju. Ako generacija slabih čelnika sa početka posthladnoratovske ere bude nastavila ovim putem, Evropa će se ponovno naći u 1930-im, u predvečerju rata širih razmjera. Nadanja ovih čelnika razotkrivaju svu plitkost njihovih vrijednosti: podijeliti Bosnu, koja će zatim "nestati".

Ja mislim da su oni potcijenili Bosance. Pretpostavka je da u ljeto

1992. rat već bio završen bila je čisto samozavaravanje, jer će Bosanci, kao i bilo ko drugi, rizikovati svoje živote da bi odbranili svoje porodice, domove, zemlju i kulturu. Uprkos povremenim podmetanjima međunarodnih "posrednika" da su "svi oni tamo isti", bosanska vlada i narod nisu prihvatili politiku ili ideologiju aparthejda, već su na svim razinama branili vrednote civilnog društva i principe međuetničke jednakosti. Narod je tražio pravdu, a njegove sudske vlasti su prikupile podatke potrebne za vođenje postupaka po osnovu slova zakona, Bosanci su nastavili živjeti, raditi, obrazovati svoju djecu i čuvati svoju kulturu onako kako su najbolje mogli. Očuvali su svoje standarde u ovom, najgorem od svih vremena. Publikovali su novine, magazine, pa čak i knjige.

Ono što daje vjeru u budućnost civilizacije je činjenica da Bosanci nisu popustili niti podvili rep čak ni pred jednom takvom barbarskom navalom, već su se oduprijeli na način koji oplemenjuje ljudsku dušu.

Jedan od takvih primjera bio je Muharem Krzić, čelnik Stranke demokratske akcije u Banjoj Luci, koji je uz veliki osobni rizik prikupio činjenice o zločinima koji su se pripremali u Bosanskoj krajini, dobro provjerio svoje informacije i zatim ih odaslao u svijet. Baš on je požurivao autora ovih redova, rekavši: "U ime čovječnosti, molim vas, dodite". On je pomogao spasiti hiljade života. Septembra 1992. on je pozvao čelnike američkih Jevreja da dođu u Banju Luku. Imao je viziju da bi američke etničke vođe mogle pomoći da spasi multietničko tkivo Bosne.

"Za ime Boga, dodite odmah, jer od ljudskog života nema ništa dragocjenije", kazao je on u svom pismu. "Još uvijek vas ovdje možemo ugostiti među dostojanstvenicima različitih religija." Ali on je želio i više od pukog preživljavanja. "Neka se nakon ovog zla obnovi duh kozmopolitanstva, pravde i čovječnosti. Neka vaša posjeta bude temelj na kojem će se graditi jedna miroljubiva budućnost ovih krajeva, u kojima ste nekada i vi živjeli." Šta mislite da li su došli? Nisu. Nakon što su srpske vlasti uhapsile i pretukle Krzića, one su ga krajem 1993. i protjerale.

Duh plemenitosti je prisutan u Mostaru usred najtežih napada

HVO-a. Bosna, tvrdio je ratni gradonačelnik Smail Klarić, ne može biti drugo nego multietnička država. "Srbi žele državu bez Muslimana, Hrvati žele to isto. Mi ih ne možemo natjerati da žive sa nama. Ali mi ne želimo živjeti sami. Ja lično bih se osjećao siromašnim živjeti bez Srba i Hrvata." Na pitanje u vezi sa odbijanjem Evrope da podrži jednu multietničku republiku, dao je odlučan odgovor: "Evropa! Šta je Evropa? Mi smo Evropa."

Gradonačelnik Goražda, Ismet Briga, za vrijeme totalnog napada na njegov grad iskazao je svoje ubjedenje da će Bosna opstati kao cjelovita multietnička država. "Bosna već hiljadu godina postoji u ovim granicama i njeno dijeljenje duž etničkih linija nema budućnosti. Dijeljenje ljudi na osnovu religije, nacije ili boje kože predstavlja zločinačku ideologiju i zločin sam po sebi. Ako se tako nastavi, naći će se stotine razloga za podjele, i gdje je onda kraj?"

Taj duh se osjeća i u Sarajevu. Najcrnjeg dana novije evropske povijesti, hiljaditog dana opsade Sarajeva, dvoje mladenaca su mi objasnili zašto se još uvijek sklapa toliko mnogo mješovitih brakova. "Možda je naše vjenčanje odgovor na rat", rekao je mladoženja Ranko, Srbin. "Svijet govori da je ovo etnički rat. E pa dobro, mi stvaramo etnički mir." Opsada ih je naučila mnogo čemu. U životu nije bitno "gdje živiš. Možeš živjeti bilo gdje. Važno je otkriti istinske vrijednosti življenja. Mi smo ih pronašli." Elvira, njegova mlada koja potiče iz muslimanske porodice, rekla je da ih ne pokreće "samo ljubav. Količina mržnje koja nas zapljuskuje, istovremeno nas tjera da pokušamo sačuvati naše vlastite vrednote." Ovaj par nije napustila nada, ni oni nemaju namjeru napustiti Sarajevo. "Bosna i Hercegovina će biti jedno čudo. Dok bude multietničkog svijeta, biće i Bosne", kazala je Elvira.

Ovakve izjave prizivaju u sjećanje zaključak koji je austrijski psihijatar Viktor Frankl iznio u svojoj knjizi "Čovjekova potraga za značenjem", koja predstavlja klasično svjedočanstvo o preživljavanju u koncentracionim logorima tokom II svjetskog rata. "Čovjeku možete oduzeti sve osim jedne stvari: posljednje ljudske slobode, mogućnosti da ima svoj stav bez obzira na okolnosti, da izabere svoj

vlastiti način ponašanja", napisao je on. "Čak i u ovakvim okolnostima svaki čovjek može odlučiti šta će biti od njega - mentalno i duhovno. On može očuvati svoje ljudsko dostojanstvo čak i u koncentracionom logoru".

Bosanci su ponovo otkrili ovu istinu. Ovo nije prvi neravnopravan sukob na bosanskom tlu, u stvari, ovo je tek zadnji u nizu, i Bosanci se mogu prisjećati prethodnih iskustava dok razmišljaju o tome kako dalje. Na bazi mojih iskustava iz Bosne tokom ovog rata, spreman sam utvrditi da ima nade. Da parafraziram Williama Faulknera: U herojskoj borbi koju vode, Bosanci i njihovo multietničko društvo, dugoročno gledano, neće samo patiti. Oni će pobijediti.

Roy Gutman

RIJEČ AUTORA

"Molim vas, pokušajte doći ovamo. Ovdje se mnogo ubija. Muslimane u stočnim vagonima prebacuju kroz Banju Luku. Prošle je noći ovdje bilo 25 željezničkih stočnih vagona punih žena, staraca i djece. Bili su strašno preplašeni. Kroz otvore su im se mogle vidjeti ruke. Nije nam bilo dopušteno da im se približimo. Možete li to zamisliti? To je kao kad su Jevreje slali u Auschwitz (Aušvic). U ime čovječnosti, molim vas, dodite".

Glas koji se čuo s druge strane žice pripadao je muslimanskom političkom vodi iz Banje Luke, drugog po veličini grada u Bosni i Hercegovini. Bilo je to 9. jula 1992. godine.

Banju Luku sam posjetio u novembru 1991, kako bih osjetio političko bilo budućega glavnog grada srpske manjine u Bosni koja se željela odvojiti. Gradonačelnik Predrag Radić pokazao mi je kartu označenu bojama na kojoj je bio prikazan kopneni koridor koji kontrolišu Srbi, a vodi do Beograda, kroz sjevernu Bosnu preko područja uglavnom naseljenog Muslimanima i Hrvatima. Tako mi je postalo jasno da bosanski Srbi uz podršku svojih rođaka iz Srbije pripremanju potpuni osvajački rat.

Rat koji je počeo aprila 1992. mogao se predvidjeti. Ono što niko nije mogao zamisliti bili su zločini protiv muslimanskih i hrvatskih civila za koje su Srbi izmislili eufemizam "etničko čišćenje". Budući da se novinari nisu mogli slobodno kretati, jedini način rekonstruiranja događaja bilo je postavljanje pitanja izbjeglicama koje su pristizale iz Bosne. Njihove priče o proizvoljnim smaknućima i općim deportacijama bile su jezive, ali ono što me najviše uzburnilo bili su pokazatelji da je jugoslavenska vojska, koja se pretvorila u vojsku bosanskih Srba, nadgledala operaciju.

U međuvremenu je srpska vlada, koja je imala teritorijalnih ambicija prema mladoj nezavisnoj državi Bosni i Hercegovini, pružala

logističku podršku. Sve to ukazivalo je na plan i ustrojstvo koje je omogućavalo njegovu primjenu u golemim razmjerima. Nisam imao pojma kako da razotkriti i dokumentirati "čitavu sliku", ali sam pretpostavljao da će biti mnogo tragova.

Nikoga nije moglo iznenaditi više nego mene istraživanje mogućeg genocida u bivšoj Jugoslaviji. Kao dopisnik novinske agencije iz Beograda početkom sedamdesetih, naučio sam jezik, u Srbiji i u čitavoj Jugoslaviji osjećao sam se kao kod kuće. Ta se zemlja toliko izmijenila, da se više ne može prepoznati. Prolazeći početkom jula kroz Zagreb, glavni grad Hrvatske, s američkim letom za dopremanje pomoći u Sarajevo, dobio sam informaciju da su Srbi počeli s potpunim "čišćenjem" Banje Luke. To je bila zastrašujuća mogućnost koja se tiče više od 90.000 ljudi, što me potaknulo na promjenu plana.

Početkom jula vojska kojoj su na čelu bili Srbi otvorila je ratni koridor označen na karti gradonačelnika Radića, i mi smo se nalazili u drugom autobuskom konvoju koji je išao u Banju Luku. "Mi" smo čvrsta, ali posebna družina: Seška Stanojlović, izuzetno kvalitetna jugoslavenska novinarka i prevodilac s iskustvom izvještavanja iz SAD, i Andree Kaiser (Andre Kajzer) nadareni fotograf-slobodnjak iz Njemačke. Putovanje koje je trajalo 14 sati, provelo nas je kroz područja gdje su vođene borbe, kroz uništena sela i gradove, preko pontonskih vojnih mostova. Kad smo stigli u Banju Luku, organizatori su nas ubacili u sportsku dvoranu rekavši da tu spavamo, na podu, jer je već počeo policijski sat.

Grad od 200.000 stanovnika nije bio oštećen nikakvim borbama, ali je bio pun boraca svih dobnih skupina i u desetak različitih uniformi, koji su nosili automatske puške, obične puške, pištolje i noževe. Ali na civilnoj strani još se činilo da ima reda. "Etničko čišćenje" ovdje još nije stvarno započelo. Javio sam se gradonačelniku i vojnom glasnogovorniku, obojica su mi rekli da nemaju nikakve informacije o deportacijama. Za razliku od njih, muslimanski i hrvatski predstavnici pažljivo su zabilježili tačno vrijeme, datume i druge pojedinosti o deportacijama. Zahvaljujući činjenici da sam bio

prvi zapadni novinar koji se našao na licu mjesta i postavljao pitanja, potvrdu o deportacijama u stočnim vagonima dobio sam od Crvenog križa bosanskih Srba i šefa policije. Stojan Župljanin, šef policije, nemarno je objasnio pribjegavanje praksi Trećega Rajha: "Niko od izbjeglica nije tražio vagone prve klase".

Za vrijeme te trodnevne posjete pribavio sam nove informacije i podatke koji su urodili još dvjema velikim reportažama o masovnim ubistvima u srpskim koncentracionim logorima i sistemskim silovanjima koja provode agresorske snage. Muslimanski i hrvatski političari prikupljali su podatke o zatvoreničkim logorima koje su Srbi otvorili u sjevernoj Bosni, od kojih je nazloglasniji bio Omarska, rudnik željeza s otvorenim kopom blizu Banje Luke. "Ispričat ću vam o uvjetima života u tim logorima", rekao mi je muslimanski funkcioner. "Ljudi su ondje pojeli svu travu. Svaki dan u Omarskoj umire između 12 i 16 ljudi. Prvih šest dana nakon dolaska ne dobivaju nikakvu hranu. Nemoguće ih je posjetiti. Kad pada kiša, mnogi od njih su do koljena u blatu." Otišao sam ravno u vojni štab gdje sam otkrio nešto neočekivano.

Najbolje podatke o tome što su Srbi radili dobio sam iz njihove vlastite propagande.

U banjalučkom štabu major Milovan Milutinović sjedio je za pisačom mašinom trtljajući sumorne priče. "Pod ovim vrućim balkanskim nebom", počeo je jednu svoju priču, "izrađivane su ogrlice od ljudskih očiju i ušiju, lubanje su razbijane, mozgovi su prosipani, vadena su crijeva, ljudska i dječija tijela bila su izbođena bajonetama, i sve je to još jednom postalo dijelom folkloru neprijatelja srpskog naroda". Dokument je imao naslov "Polaganje (sic) nasilničkih ruku na srpske žene", i njegova temeljna tvrdnja bila je da Muslimani i Hrvati vrše genocid nad Srbima. U tekstu se tvrdi da je ovo "treći genocid nad Srbima u ovom stoljeću", prva dva da su počela 1914. i 1941. godine.

U traktatu su muslimanske vlasti optužene za pokretanje džihada ili svetog rata protiv Srba, za otvaranje zatočeničkih logora u gradovima pod njihovom kontrolom i držanje Srba "bez hrane, vode

i osnovnih potreština". Ako bi taj tekst bio shvaćen doslovno, ne bi imao nikakvog smisla. Ja sam to shvatao propagandno kao šifriranu poruku za vojsku i paravojne bande koje su djelovale pod labavim okriljem vojske. Nedostajala je ključna rečenica: "Ovo je rat, i ako oni to čine nama, mi ćemo to činiti njima". Na Balkanu, gdje je osveta dio kodeksa časti, to nije ni trebalo izreći. Bilo je to zeleno svjetlo za zločine.

Tekst se nastavljao: "Po naredenju islamskih fundamentalista iz Sarajeva, izdvojene su zdrave srpske žene starosti između 17 i 40 godina i podvrgnute posebnom postupku. Prema njihovim bolesnim planovima, koji sežu mnogo godina unatrag, ove su žene trebale biti oplodene ortodoksnim islamskim sjemenom kako bi se podigao naraštaj janjičara na područjima koja oni zasigurno drže svojim, u islamskoj republici. Drugim riječima, četvorostroki zločin bit će izvršen nad Srpkinjama: odvajanje od vlastite porodice, oplodivanje neželjenim sjemenom, bit će prisiljena nositi u sebi stranca i nakraju će joj ga oduzeti".

To je bila pisana verzija. Kao glasnogovornik svoje komande Milutinović mi je ukratko izložio sadržaj, i to je bilo nešto najbizarnije što sam ikad čuo od nekog vojnika. Ali kad je spomenuo janjičare, tursku vojnu elitu sastavljenu od kršćanskih mladića koji su u srednjem vijeku bili prisiljeni prijeći na islam, više nisam mogao prikriti nevjericu. Pokušao sam potisnuti smijeh. "O kojem stoljeću vi govorite?", upitao sam. On je odgovorio: "To je nova i skorošnja pojava. To je zločin protiv žena. On ima tako odvratne ciljeve, da ih je civilizovanom svijetu teško i zamisliti. Oni pokušavaju ponovno učiniti ono što su činili prije nekoliko stoljeća".

Pomislio sam kako moram tražiti dokaze o postojanju srpskih logora koji odgovaraju tom opisu. Milutinović me odbio odvesti u Omarsku rekavši da mi ne može jamčiti sigurnost, providan izgovor kad dolazi od predstavnika najveće sile koja upravlja regijom. Ponudio je da me odvede na drugo mjesto, u logor za ratne zarobljenike kojim upravlja vojska, Manjaču. U polju, neposredno prije ulaza u logor, Andree i ja vidjeli smo zapanjujuću scenu:

iscrpljeni muškarci obrijanih glava gradili su ogradu oko logora. Samo smo se pogledali, ne rekavši ni jednu riječ. Andree je rođen u Istočnoj Njemačkoj i u zatvoru je proveo tri godine zbog nošenja transparenta na političkim demonstracijama. U zatvoru je naučio umijeće runterschrauben, što otprilike znači pritajivanje, i to je činio za čitavo vrijeme naše posjete. Iz vanjskog dvorišta logora mogli smo vidjeti na početku uspona, nekoliko stotina metara udaljene od nas, desetke zatvorenika koji su, poput ovaca, čekali u redu da im ošišaju, ostrižu glave. Pet ili šest stražara je okružilo Andreea kako bi bili sigurni da fotografira samo ono što je dopušteno. Dok sam ja razgovarao s logorskim liječnicima, Andree je stražare ponudio cigaretama, glumeći dosadu. Dok niko nije gledao, napravio je tri snimke zatvorenika na brdu. Tom prilikom snimljena je jedna od najpoznatijih fotografija iz rata u Bosni, koja prikazuje poniženje što ga Muslimanima nanose njihovi osvajači. Imao sam osjećaj da je bio posebno motiviran za tu fotografiju, da se radilo o sređivanju računa bivšeg zatvorenika.

Dok smo se nalazili na Manjači, Seška je telefonirala šefu policije kako bi provjerila neke druge informacije koje smo dobili. Po rođenju Srпкиnja, ona je najveći dio svoje karijere radila za hrvatski dnevni list Vjesnik, uključujući nekoliko godina rada u Pekingu, sve dok nije bila otpuštena u okviru programa "etničkog čišćenja" svojih novina. Kad sam je pitao kako je moguće da otkrivamo ovakve stvari, ona se sjetila srpske poslovice: "Sila Boga ne moli".

To popodne sastao sam se sa grupom tinejdžera, koji su upravo bili pušteni iz Manjače. Ništa od onoga što mi je vojska ispričala tog jutra nije bilo potvrđeno. Nije se radilo o ratnim zatvorenicima već o civilima uhićenim u opsežnim racijama. Batinanja i mučenja su dio svakodnevnice. Malo ih je umrlo na Manjači, i to je istina. Naime, vojska je oslobodila zatvorenike koji su bili blizu smrti. Sreo sam tinejdžere na sprovodu jednog takvog zatvorenika.

Od tog sam vremena počeo osjećati da je ova priča takvih dimenzija i ozbiljnosti da svaki njen dio mora imati pouzdan izvor, očevica ili službenu izjavu te da su fotografije od ključne važnosti

kako bi se dokazala vjerodostojnost. Svaka teorija koju sam razvio o događajima i onima koji su za njih odgovorni trebala je biti potencijalno falsificirajuća, a to znači strukturirana na takav način da se to, ako je bila pogrešna, moglo i dokazati.

Postavivši tako visoke standarde, odmah sam napravio iznimku i napisao reportažu o logoru Omarska koji nisam posjetio, a temeljila se na iskazima svjedoka iz druge ruke. Svjedok je bila žena previše uplašena da bi sa mnom razgovarala, ali njezino je svjedočenje toliko zaprepastilo muslimansko vodstvo Banje Luke pa sam ih zamolio da mi izdiktiraju svoje zabilješke. Smatrao sam da se to, ako je Omarska logor smrti, mora objaviti kako bi uzbunilo druge. Možda nema načina da se o tome izvijesti s mjesta događaja, ali objavljena priča iskusnog novinara u ozbiljnim novinama trebalo bi da izazove zanimanje službenog Washingtona (Vašington). Na moj zahtjev, kolege iz Newsdaya (Njusdej) uzbunile su sve veće vladine agencije.

Niko nije reagirao. Način na koji sam trebao napraviti priču postao je gorućim pitanjem. Jeff Sommer (Džef Samer), Newsdayev urednik vanjskopolitičke rubrike, predložio je, što se moglo činiti očitim, ali nije bilo u to vrijeme, da se vratim u to područje. Andree i ja otišli smo u Zagreb, jedino veliko mjesto okupljanja izbjeglica iz sjeverne Bosne. Seška se vratila u Beograd, i još jedna neumorna novinarka, rođena u Australiji, Nada Kronja-Stanić, preuzela je na sebe ulogu istražitelja, prevodioca i organizatora. U roku od nekoliko dana otkrili smo angažiranog volontera iz bosanskog Crvenog polumjeseca, sociologa po imenu Musadik Borogovac, koji je okupio stručnu ekipu za prikupljanje podataka o "etničkom čišćenju".

"Ovaj će članak nešto promijeniti", rekao sam mu. "Mi znamo da se u logorima događa nešto strašno. Samo moramo otkriti o čemu je riječ. Pronađite mi svjedoke." Nakon sedmicu dana traženja i brojnih neuspješnih pokušaja, on je pronašao bivše zatvorenike logora Omarska i Luka Brčko. Obojica su pristala da budu fotografirani, no jedan je insistirao na pseudonimu kako bi zaštitio sina koji se još nalazio u Omarskoj.

Njihova priča o svakodnevnim, rutinskim klanjima u logorima bila

je eksplozivna. *Newsday* su novine s tiražom većim od 800.000 primjeraka na Long Islandu (Long Ajlend) i metropolitanskom New Yorku (Njujork). Njihov ugled prije proistječe iz solidnog lokalnog i nacionalnog izvještavanja te pionirske ekipe za istraživanje, nego od male grupe dopisnika iz inostranstva, no upravo su dobile Pulitzerovu (Pulicer) nagradu za međunarodno izvještavanje. Urednici *Newsdaya* odlučili su ovoj priči dati dramatičnu notu na naslovnim stranama na način kako to čini samo tabloid. **LOGORI SMRTI U BOSNI** bio je naslov otisnut slovima veličine šest centimetara. Bila je to odvažna odluka. Izvještaj su odmah prenijele novinske agencije, televizijski i radio-programi u Sjedinjenim Državama i po čitavom svijetu.

Nekoliko dana kasnije, televizijska ekipa britanske mreže ITN ubijedila je vlasti u Banjoj Luci da joj omoguće pristup Omarskoj. Stražari su dopustili da snime neke zatvorenike koji su brzo jeli. U Trnopolju, drugom logoru, pokazali su im iscrpljene zatvorenike koji su se nalazili iza bodljikave žice i izgledali kao da će uskoro umrijeti. Ekipa ITN-a nije znala da su to zatvorenici koji su prije dan ili dva prebačeni iz Omarske. Omarska je već bila zatvorena. To sam doznao dva mjeseca kasnije pri susretu s oslobođenim zatvorenicima, od kojih su neki bili u Velikoj Britaniji, a neki u izbjegličkom logoru u Karlovcu.

Činilo se da nešto u načinu na koji je svijet reagirao nije bilo u redu. Kako to da u vremenu špijuniranja pomoću satelita jedan novinar može izići s takvim otkrićem? Konačno, američka obavještajna služba i Organizacija ujedinjenih naroda morale su imati neke podatke, pa su mogle objelodaniti ono što se događa u logorima nekoliko sedmica, ako ne i mjeseci, ranije. Počeo sam razradivati teoriju o tome da su zapadne vlade bile otpisale Bosnu, pa se nisu željele izlagati gnjavaži govoreći o tome javnosti. Novinski izvještaji poput moga predstavljali su veliku neugodnost. Napad na Bosnu imao je sva obilježja genocida, ali niti jedan službenik nije izustio tu riječ jer bi ga ona prisilila da izađu s politikom koja bi na nju odgovorila. Kako nije bilo službene potvrde i zanimanje javnosti se

smanjilo. Uistinu, tadašnji državni sekretar javno je iznio sumnju u čitavu priču.

Ne sumnjajući u moju priču, Sommer je predložio da razmislimo o tome bi li vrijedilo još jednom se pozabaviti pričom o logorima. Začudo, malo ko, ako uopće iko, od mojih kolega učinio je isto.

I tako sam se sredinom septembra vratio u dio Bosne koji su kontrolirali Srbi, i doznao da ga je od moga izvještaja objavljenog 2. avgusta posjetilo 360 novinara. Režim se opustio prema novinarima. Po prvi put sam posjetio Omarsku, ponovno vidio Manjaču, pronašao preživjele iz logora u nekoliko zemalja i ponovno sam napravio priču, krenuvši od nule. **Omarska je bila tvornica smrti**. Nisu svi koji su tu ušli izgubili živote, ali da nije bila zatvorena, hiljade ljudi koji su se u njoj nalazili krajem jula, nekoliko sedmica kasnije bilo bi mrtvo. Lica koja su vodila intervjuje za američku vladu zaključila su da su srpski stražari u Omarskoj pobili oko 5.000 muškaraca od ukupno 13.000 koliko ih je prošlo kroz logor.

Tražeci preživjele logoraše u Zagrebu krajem jula, javio sam se predsjedniku muslimanske zajednice u Hrvatskoj, uglednom svećeniku Ševki Omerbašiću. On više nije znao šta da radi. Toliko mnogo izbjeglica, toliko teškoća, takva velika tragedija se događala njegovom narodu, a svijet je za nju tako malo zainteresiran. Pitao sam ga što se zna o sistemskom silovanju **Muslimanki u logorima**. Ispričao je priču da je krajem jula jedna grupa majki pješice stigla u Tuzlu, grad u srednjoj Bosni, nakon što je morala preći preko minskih polja na liniji fronta. Bile su potpuno uništene jer su od njih odvojili njihovu djecu. "Gdje su naše kćeri?" pitale su plačući. Tragedija je počela 11. juna, kad su srpske snage odvele muškarce u koncentracioni logor Brčko, na rijeci Savi. Nakon toga su odveli majke. Na kraju su silovali kćeri i pustili ih preko minskih polja koja su morale preći da bi došle do svojih majki u Tuzli.

Moji su se urednici složili da vrijedi truda otići tamo, iako je to značilo da ću i do dvije sedmice biti bez mogućnosti da im se javim telefonom, a nije bilo ni sigurno da ću moći napraviti reportažu. Andree i ja krenuli smo iz Splita za Tuzlu vozilom koje je imalo pogon

na sva četiri točka, na put koji je trajao četiri dana a vodio novoiskopanim cestama na mjestu nekadašnjih planinskih puteva, dok nam je vodič bio policijski oficir i službenik iz Zvornika, grada koji su Srbi pregazili.

Mlade žrtve silovanja bile su zajedno s drugim izbjeglicama smještene u svaku slobodnu društvenu zgradu. Dale su intervjue za tuzlanski radio i dobrovoljno se sastale sa mnom kako bi odgovorile na pitanja, no činilo se da fotografiranje ne dolazi u obzir. Pridobio sam za pomoć Jusufa Šehića, šefa muslimanske dobrotvorne organizacije Merhamet, i njegovu vrlo sposobnu pomoćnicu Nejru Nalić, koja je govorila engleski. Ako izuzmem mladu ženu s kojom sam prije nekoliko dana razgovarao u Splitu, nikad prije nisam razgovarao sa žrtvom silovanja. Imao sam na umu da ovo nije samo moralni, već i politički zločin, te da neko mora ispričati njihovu priču ako se želi da svijet nešto učini kako bi se to zaustavilo. Isti argument koristio sam i u razgovoru s njima. Susreli smo se sa 20 majki i 20 kćeri istodobno i zamolili ih da nam ispričaju ono što se njima dogodilo. Andree se opet stapao s okolinom, primjenjujući renterschauben, te je tamo i ostao sve do sljedećeg dana, kada su se mlade žene okupile u sportskoj dvorani, u kojoj ih je mnogo spavalo, zbog fotografiranja. Prvo majke i kćeri, a potom, kad su se podijelile, samo kćeri. Gotovo svima u prostoriji navrle su suze na oči, uključujući i Andreea. Ja sam stalno mislio o tome kako je ovdje, na njihovom mjestu, mogla biti moja kćer.

Newsday je priči dao mjesto na naslovnoj strani uz dramatičnu notu, ali malo je drugih publikacija slijedilo njegov primjer. Sve dok njemački televizijski program "Mona Lisa" (Mona Liza) nije sredinom novembra emitirao svoje intervjue, evropska javnost nije obratila pažnju na ono što se događa. Andreeove fotografije našle su se na naslovnim stranicama Sterna (Štern) i Newsweeka (Njusvik), kao i mnogih drugih časopisa. Iznenada je došlo do drugog vala protesta javnosti, i međunarodne humanitarne agencije, ženska udruženja i parlamenti slali su svoje predstavnike u Zagreb. Malo ih je otišlo u unutrašnjost Bosne, malo njih je posvetilo vrijeme, sredstva

i dovoljno pozornosti za planiranje kako bi otkrilo istinu. I vlade su još jednom pronašle način da potisnu protest.

Ishod izvještavanja i prikupljanja dokaza je pomiješan. Neki vjeruju da su mediji "napuhali" priču, odnosno, previše dramtizirali. Taj sud proizlazi iz neznanja. Činjenice postoje, pomno neiznesene na vidjelo.

Iskazi govore sami za sebe.

UVOD

Sedmorica političara koji su se nalazili na čelu industrijskog svijeta imali su zbog mnogočega žaliti početkom januara 1992, dok su međusobno nazdravljali u baroknom sjaju Münchena (Minhen). Privrede njihovih zemalja su u neprilikama, karijere su im u pitanju, i posljednja stvar koju žele je da budu uvučeni u prljavi rat koji se odigrava samo 600 kilometara južnije. Završili su svoj godišnji susret s obećanjem da će razmisliti o korištenju vojne sile za osiguravanje dopreme hrane u Bosnu i Hercegovinu. No, dok je napuštao grad, predsjednik George Bush (Džorž Buš), opustivši se, otkrio je šta stvarno misli o tom ratu - riječ je o pukoj štucavici. "Ne mislim da iko drži kako bi Sjedinjene Države trebale slati svoje jedinice ako se ovdje ili ondje pojavi štucavica, ako ovdje ili ondje dođe do sukoba", rekao je. Nedaleko od raskošnih prostorija u kojima su se sastali zapadne vođe, njihovi su prethodnici, prije 54 godine, potpisali ugovor koji dopušta nacističkoj Njemačkoj komadanje Čehoslovačke, u to vrijeme posljednje evropske zemlje u kojoj je funkcionirala demokratija. Ovaj put nije bilo nikakvog dokumenta, ali učinak je bio isti.

Kakve li štucavice.

U Sarajevu se nekoliko stotina hiljada stanovnika guralo u podrumskim skloništim, skrivajući se pred srpskom artiljerijom. U sjevernoj Bosni srpska artiljerija i avijacija napadale su muslimanske i hrvatske gradove nastojeći otvoriti vojni koridor od Beograda do Banje Luke. Na svim drugim mjestima srpsko "etničko čišćenje", eufemizam za umorstvo, silovanje i mučenje, nad Muslimanima i Hrvatima katolicima se nastavlja. Srpski je napad protjerao dva miliona civila i desetinama hiljada oduzeo život. To je najopakiji sukob koji je u Europi ili gotovo bilo gdje drugdje viđen nakon drugog svjetskog rata. Međutim, Bushovo je predsjedništvo ostalo bez snage, a pažnju su mu odvlačile neuspješna kampanja i ekonomske teškoće.

Vojni savjetnici su mu rekli da nemaju definitivno rješenje za krvoproliće u Bosni koje bi dalo rezultate prije izbora. Tako je Bush ostao nezainteresiran i udaljen čak i onda kad se realnost nametnula sama od sebe. U augustu 1992, nakon što je Newsday objavio iskaze očevidaca o sistemskom ubijanju u srpskim koncentracionim logorima, Bush je izrazio svoje zaprepaštenje, ali je nastavio rat opisivati - netačno, kao krvnu osvetu, posljedicu starih neprijateljstava. Kako bi opravdao svoju neaktivnost, Bush je prepravio povijest. Balkanski političari to stalno čine. Kod kuće su njegove izjave povećale pometnju u javnoj raspravi, ali u Beogradu, glavnom gradu Srbije, sofisticirani politički radnici, kojima je rat zanimanje, primili su poruku. George Bush se služio njihovom retorikom.

Stara neprijateljstva nisu bila uzrokom ovog sukoba. To je bio treći po redu rat koji je pokrenula Srbija, moćna militarizirana država nastala na ruševinama višenacionalne Jugoslavije. Srpska propaganda ga je prikazivala različito: kao građanski rat, iako je samo jedna strana imala oružje i napadala, ili kao etnički sukob, ili čak kao vjerski rat. Međutim, bit čitave priče je u tome da je Srbija iskoristila moćnu vojnu mašineriju jugoslavenske države kako bi ostvarila san ekstremnih nacionalista: "Veliku Srbiju". Dokazi su ukazivali na pokušaj izvršenja genocida nad bosanskim Muslimanima i Hrvatima.

Događaji koji su doveli do rata nisu bili tako jednostavni, ali nije bilo razloga ni da ih se izmišlja.

Povijest balkanskih naroda istkana je od legendi i mitova, dokaza i protudokaza o tome ko je kome i kada šta učinio. No u Bosni i Hercegovini, republici sa 4,4 miliona stanovnika, nije postojalo urođeno neprijateljstvo između pravoslavaca Srba, uglavnom zemljoradnika i pastira koji su živjeli u brdima te koji su činili 31 posto stanovništva, i slavenskih Muslimana, među kojima je postojala svjetovna, školovana elita i koji su činili 44 posto stanovnika. Ekstremni srpski nacionalisti u susjednoj Srbiji iskoristili su tajanstvenost kojom je obavijen poraz Srbije na Kosovu polju od srednjovjekovnog Turskog Carstva, tvrdeći da se, zbog toga, srpski

narod odsad mora zaštititi, iako se bitka na Kosovu polju odigrala prije šest stotina godina, 1389.

Gotovo pola stoljeća nikakve ozbiljne međunacionalne svade nisu poremetile mir u Bosni i Hercegovini i samo bi najprimitivniji um mogao opravdati napad na slavenske Muslimane osvetom za poraz u četrnaestom stoljeću, nakon kojeg je uslijedila turska vladavina u trajanju od pet stoljeća. Upravo suprotno, Sarajevo je sa svojim vidikom punim munara, crkvenih zvonika i sinagoga, predstavljalo svjedočanstvo stoljetne civilizirane koegzistencije različitih naroda. To je bilo mjesto gdje se učilo i trgovalo, grad zapadnjačkog izgleda u egzotičnom okruženju stvaranom stoljećima: evropski dragulj. To je bilo mjesto održavanja Olimpijskih igara 1984. godine, s drvenim bazarom, gdje su mladi ljudi u trapericama pili tursku kafu uz zvuke pop-glazbe, na trgu popločanom krupnim oblucima. Duh svjetovne tolerancije karakterizirao je čitavu republiku. Bosna i Hercegovina je bila autentična zemlja asimilacije. I ta je civilizacija napadnuta.

Američki pristup raspadajućoj Jugoslaviji u stilu "neuplitanja" bio je u sprotности sa stavom koji je Zapad imao veći dio ovog stoljeća. Prvi svjetski rat počeo je u Sarajevu, izazvan pucnjima koje je ispalio bosanski Srbin odlučan srušiti novopostavljenju austrijsku kolonijalnu vlast. Ubistvo prestolonasljednika Franje Ferdinanda izazvalo je dugo potiskivanu eksploziju. Dva balkanska rata bila su vođena zbog podjele ostataka Turskog Carstva, a u napetoj poslijeratnoj situaciji u igru je stupila mreža savezništva u kojoj su carska Njemačka i Austro-Ugarska bile na jednoj strani, a Francuska, Britanija, Srbija i Rusija, nastojeći se izboriti za ostatke, na drugoj. Uprkos tome što su odlučile ostati po strani, Sjedinjene Države bile su uvučene. Kad se rat počeo približavati, američki predsjednik Woodrow Wilson (Vudrou Vilson) počeo se boriti za ujedinjenu jugoslavensku državu, koja je i nastala uz pomoć Britanije i Francuske i nazvana Kraljevinom Srba, Hrvata i Slovenaca. Sjedinjene Države su se ponovno povukle u svoju izoliranost, a Kraljevina, koja je 1929. promijenila ime u Jugoslavija, propala je zbog napetosti između Srba i Hrvata. Nijemci su iz toga izvukli veliku korist. Kad se činilo da je

srpski knez Pavle, jugoslavenski regent, spreman dogovoriti se s nacističkom Njemačkom, srpski vojni oficiri, dijelom na poticaj Britanaca, srušili su ga državnim udarom. Wehrmacht (Vermaht) je brzo završio sa Srbijom, osvojivši je za manje od sedmicu dana. Hitler je postavio marionetsku vladu u Beogradu te je trijumfalno posjetio Zagreb, glavni grad Hrvatske, u kojoj je podupirao fašistički ustaški režim.

Na početku drugog svjetskog rata Saveznici su svoje nade polagali u snage srpskih rojalista, poznatih pod imenom četnici. Tek 1943. Winston Churchill, (Vinston Čerčil), predsjednik britanske vlade, zaključio je da četnici saraduju sa silama Osovine. Nakon toga je počeo podržavati partizanske snage kojima je na čelu bio Josip Broz Tito, komunista hrvatsko-slovenačkog porijekla, koji je pružao aktivan otpor Nijemcima.

Ratno ime mu je bilo Tito, a misli se da je nastalo iz riječi "ti to". Hrabrošću, karizmom i lukavstvom Tito je ujedinio Srbe, Hrvate, Slovence, Muslimane i druge kako bi porazio njemačke okupatore i stvorio poslijeratnu Jugoslaviju u kojoj bi pod komunističkom vlašću svaki narod živio uz puna nacionalna prava.

Budući da se oslobodila Nijemaca uz minimalnu pomoć Staljinovog Sovjetskog Saveza, Titova Jugoslavija vremenom se razvila u najslobodniji komunistički sistem na čitavom svijetu. Sastojala se od šest republika: Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Makedonije, Crne Gore, Srbije i Slovenije, kao i dvije autonomne pokrajine u Srbiji - Kosova na jugu, uglavnom naseljenog Albancima, te Vojvodine na sjeveru, naseljene mješavinom svih naroda koji su živjeli u Jugoslaviji. Nove privredne reforme, otvaranje trgovine, turizma i ekonomskih kontakata sa zapadnom Evropom te uvođenje nekih građanskih sloboda podigli su standard života do gotovo zapadnoevropskog nivoa. Tito je držao pod površinom međuetničke svade pomoću mehanizma sveprisutne Komunističke partije i policijskog aparata. Zapad nije bio uvijek očaran pokretom nesvrstanih, kojeg je Tito jedan od pokretača, kao ni njegovim metodama potiskivanja nesuglasica, no strateški prioritet Zapada

bilo je zadržavanje Sovjetskog Saveza izvan regije. Decenijama je Zapad obeshrabriovao snage u inostranstvu ili domovini koje su bile protiv Tita, a koje su mogle uspostaviti demokratsku alternativu Titovom diktatorskom režimu. Sedamdesetih godina Zapad je nezavisnu Jugoslaviju podupro milijardama dolara u obliku zajamčenih kredita.

Gledajući unatrag, Titova je najveća pogreška bilo potiskivanje nacionalnih strasti i uljepšavanje prošlosti. Nema napisane objektivne povijesti jugoslovenskoga građanskog rata koji se dogadao istodobno kad i drugi svjetski rat. Srbi tvrde da su se borili na strani Saveznika, i to je istina za mnoge Srbe u različitim trenucima i na različitim mjestima. Međutim, srpska tvrdnja da su Hrvati i, u manjoj mjeri, Muslimani bili na strani sila Osovine nije tačna, naime, u promjenama savezništava pripadnici svih nacionalnih skupina borili na svim stranama. Danas nema činjenica o kojima bi se svi saglasili osim da je najmanje milion stanovnika Jugoslavije poginulo u ratu, najvećim dijelom pripadnika srpske i hrvatske zajednice. Mnogi nezavisni stručnjaci procjenjuju da je fašistički ustaški režim smaknuo između 70.000 i 100.000 Srba, Jevreja i Roma u Jasenovcu, zloglasnom koncentracionom logoru u Hrvatskoj. Srpski nacionalisti govore o milion žrtava, dok je hrvatski predsjednik Franjo Tuđman napisao da ih je bilo samo 30.000. Budući da nije bilo saglasnosti oko broja ubijenih, nije bilo ni načina da se rasprava kanalizira, pa je Jasenovac postao zovom na okupljanje srpskih nacionalista. Muslimani kažu da su izgubili između 85.000 i 100.000 ljudi, što njih, s obzirom na ukupan broj, čini najvećim žrtvama rata. Mnoge su ubili srpski četnici u pokušaju izvršenja genocida, što u Titovo doba nikad nije priznato.

Ustav koji je Tito osmislio 1974. godine bio je konstrukcija Rubea Goldberga (Goldberg) koja je počivala na pretpostavci da će komunisti zauvijek ostati na vlasti te da će Partija, uz podršku vojske, moći izgladiti sve razlike. Ustav je riješio nacionalna suparništva pomoću uspostavljenih mehanizama, stvarajući tako za razdoblje nakon Tita kolektivno predsjedništvo i rotirajuće predsjedničko

mjesto za šest republika i dvije srpske pokrajine. Međutim, taj je sistem spriječio pojavljivanje institucija ili stvarnog nacionalnog vođe koji bi mogao nastaviti Titovu politiku uravnoteživanja. Sam Tito je istjerao iz političkog života neke od najsposobnijih među svojim potencijalnim nasljednicima. Nakon smjenjivanja generacije hrvatskih komunisti koji su došli na vlast u valu buđenja hrvatske nacionalne svijesti 1971, Tito se okrenuo Srbiji te je, kako bi uspostavio ravnotežu, smijenio i gurnuo u nemilost generaciju tehnochrata koji su liberalno razmišljali. Nakon njegove smrti 1980, političari, uključujući mnoge koji su bili u zatvoru zbog nacionalističkih knjiga u Titovo vrijeme, dobili su izbore pozivajući se na nacionalni identitet.

Slobodan Milošević, srpski komunist, bio je prvi političar koji je shvatio da je Titovo vrijeme prošlo. Sin pravoslavnog svećenika i majke Srpkinje, oboje su izvršili samoubojstvo, uspeo se gradeći karijeru u srpskoj nacionalnoj Beobanci, radeći u New Yorku i Beogradu. Postao je prijatelj s američkim ambasadorom u Beogradu krajem sedamdesetih godina, Lawrenceom Eagleburgerom (Loren Igleberger). Nakon što je Eagleburger otišao iz državne službe u penziju, srpski državni ugovori su prebačeni u Henry Kissinger Associates Consulting, tvrtku kojoj se pridružio Eagleburger.

Milošević je bio briljantan taktičar te je stekao ugled preuzimanjem kontrole nad glavnim sredstvima informiranja i bezočnim raspirivanjem nacionalističke mržnje prema Albancima, većinskom stanovništvu Kosova. Nije izmislio nacionalizam ili ekspanzionističke zahtjeve za stvaranjem "Velike Srbije", već je oportunistički preuzeo "sveti cilj" koji su srpski intelektualci učinili vrijednim poštovanja u memorandumu 1986, u kojem se tvrdi da su Srbi bili gubitnici u Titovoj Jugoslaviji. Miloševićeva taktika se sastojala od organiziranja masovnih mitinga i demonstracija protiv Albanaca na Kosovu. U talasu nacionalne podrške on preuzima kontrolu nad Kosovom, okrutno slomivši njegovo vodstvo te smijenivši predstavnika Kosova u rotirajućem predsjedništvu. Isto je učinio i u Vojvodini. A Milošević je bio i taj koji je manipulirao izborima u maloj Crnoj Gori, čiji veći

dio stanovništva od 600.000 čine Srbi, kako bi osigurao kontrolu u Skupštini. Na taj način on sam je uništio ustavni poredak.

Srbi su najbrojniji od svih jugoslavenskih naroda, ima ih između šest i devet miliona u samoj Srbiji, oko 1,4 miliona u Bosni i Hercegovini i 600.000 u Hrvatskoj. Nakon što je potaknuo Srbe izvan Srbije da traže zaštitu, Milošević je ponovno pobijedio na izborima, tvrdeći da će samo on zaštititi srpska prava. Isto tako je povisio plaće neposredno prije glavnih izbora provalivši u državnu blagajnu.

Komunizam je propao u Jugoslaviji, kao i drugdje u Evropi, zahvaljujući korupcijskim skandalima, neumjerenosti i umoru do kojeg dolazi kad je neko na vlasti pola stoljeća. Komunistička partija podupirana od Jugoslavenske narodne armije predstavljala je ljepilo koje je držalo zajedno sve narode i omogućavalo postojanje države. Srbi, koji su više od bilo koje druge nacionalne skupine poticali raspad, bili su u poziciji da prisvoje imovinu države, koje je sjedište bilo u Beogradu, i što je još važnije - vojsku. Tokom 45 godina mira vojska, jedna od najvećih u Evropi, nagomilala je zalihe konvencionalnog oružja kako bi se mogla odbraniti od mitskog napada sovjetskog bloka. Srbi i njihovi rodaci Crnogorci uvijek su predstavljali većinu u oficirskom kadru vojske, a Milošević je odlučio izmanipulirati vojsku tako da postane njegovim ličnim instrumentom.

Miloševićeva demagogija i povećavanje moći izazvali su otpor stanovništva, posebno u bogatijim republikama, Sloveniji i Hrvatskoj. Uz široku podršku stanovništva, njihova su vodstva pozvala na političke i privredne reforme po ugledu na Zapad, što je proširilo raskol s autoritarnom Srbijom. Oni su, također, predložili, uz podršku Bosne i Hercegovine i Makedonije, da federalnu Jugoslaviju zamijeni labava Konfederacija. Međutim, Milošević je odbacio sve kompromise.

Posljednja slamka za Ustav, za državu i za narode Jugoslavije bila je pružena u maju 1991. godine, kada je Milošević iskoristio ukradene glasove u kolektivnom predsjedništvu kako bi blokirao rutinsku rotaciju predsjedničkog mjesta Hrvat Stipi Mesiću. Hrvatska i Slovenija su istodobno, 25. juna, proglasile nezavisnost.

Premda je Milošević najodgovorniji za ono što je zatim uslijedilo, teško je razumjeti kako je mogao započeti niz ratova u Evropi bez pristanka Sjedinjenih Država i zapadne Evrope. Zapad se tokom hladnog rata odnosio prema Jugoslaviji kao prema posebnom slučaju, da bi nakon sloma komunizma ona pala u drugi plan zbog glavnog problema - raspada sovjetskog carstva Mihaila Gorbačova. U američkom ministarstvu vanjskih poslova i kancelarijama država zapadne Evrope dogovoreno je da se neće podržavati nikakve promjene u Jugoslaviji koje bi mogle ohrabriti raspad sovjetske imperije. Službenici Pentagona tvrdili su da je miran raspad Sovjetskog Saveza poželjan te da bi raspad Jugoslavije, ako bude proveden u miru, mogao poslužiti kao dobar primjer. Pentagon je izgubio u toj internoj raspravi. Bushova je odluka bila pogrešna u oba slučaja. Najbliže objašnjenje bilo bi da su događaji u danima koji su prethodili slomu komunizma pretekli sposobnost američke vlade da oblikuje politiku. Već 1990. godine CIA je procijenila da je Jugoslavija osuđena na raspad.

Različite ličnosti su također uticale na tok događaja. Osim Eagleburgera, koji se vratio u državnu službu, još jedan jugoslavenski prijatelj, Brent Scowcroft, postao je savjetnik za nacionalnu sigurnost. Početkom šezdesetih Scowcroft je bio ataše za avijaciju u Beogradu, kasnije je na Univerzitetu Columbia u svom doktoratu napisao teze o stranoj pomoći Jugoslaviji. I dok nisu bili u vladi, za vrijeme Reaganove administracije, obojica su nastavili održavati veze sa srpskim i jugoslavenskim vodama. Eagleburger se pridružio upravnom odboru Yugo Americ, američkog ogranka proizvođača automobila iz Srbije, te je bio predsjednik tvrtke Henry Kissinger Associates koja je imala ugovore s Yugo Americom i drugim jugoslavenskim državnim poduzećima. Scowcroft je bio potpredsjednik. Obojica su govorili srpskohrvatski, navodno ponekad i jedan s drugim, i obojica su, prema službenim izvorima, bili na strani ministarstva vanjskih poslova u internoj raspravi Bushove administracije.

21. juna 1991, pet dana prije nego što se Jugoslavija raspala,

državni sekretar James Baker (Džejms Bejker) odletio je u Beograd kako bi obrazložio američku politiku. Baker je, tom prilikom, rekao da Zapad želi da Jugoslavija ostane jedinstvena te je od Slovenije i Hrvatske tražio da izbjegavaju jednostrane postupke, upozoravajući ih da Washington neće priznati njihovu nezavisnost. U tako nabijenoj atmosferi Srbi su uvidjeli da se njegov stav poklapa s njihovim gledištem. Potpuno svjesna onoga što bi se moglo dogoditi, američka administracija se povukla, odrekavši se bilo kakve aktivne uloge u krizi koja je bila na pomolu. "Mi se, da budem iskren, bojimo ponavljanja povijesti", rekao je Baker, aludirajući na sukob između Austro-Ugarskog Carstva i Srbije koji je pokrenuo prvi svjetski rat.

Evropska zajednica je jedva čekala priliku da stvari preuzme u svoje ruke. "Ovo je čas Evrope", uskliknuo je Jacques Poos, luksemburški ministar vanjskih poslova, koji je, kao rotirajući predsjednik vijeća ministara, pokrenuo prvu u nizu mirovnih inicijativa EZ-a. Međutim, Evropska zajednica je bila ekonomska grupacija bez mehanizama za oblikovanje ili provođenje vanjske politike. Mogla je poslati promatrače i posrednike. Mogla je nametnuti trgovački embargo ili embargo na oružje, ali nije imala instituciju koja bi mogla provesti bilo koji dogovor u kojem je posredovala. Samo je NATO, uz sudjelovanje Sjedinjenih Američkih Država, to mogao učiniti. Američka politika pozvala je na "suzdržavanje" od borbi u Hrvatskoj. Međutim, Washington se suprostavio korištenju sile za podržavanje takvog stava. Jedan dan nakon što su Hrvatska i Slovenija proglasile nezavisnost, krnja Jugoslavija je krenula u rat protiv dvije države koje su se odvojile. Slovenija je tokom dvije godine potajno pripremila odbranu, natjeravši u bijeg loše pripremljene vojnike JNA. Bez ikakvog izvidanja kolone tenkova su se kotrljale u zasjede koje im je postavila slovenačka teritorijalna odbrana. JNA je tražila mir nakon samo deset dana. Drugi rat, protiv Hrvatske, republike s pretežno katoličkim stanovništvom i značajnom manjinom pravoslavnih Srba, započeo je polako, da bi trajao nešto duže od šest mjeseci. Proglasivši nezavisnost, Tuđman, komunistički general koji se prometnuo u nacionalistu, upao je u klopku koju mu je Milošević postavio u

vrijeme javnog ponižavanja hrvatskog predstavnika u kolektivnom predsjedništvu. Hrvatska nije bila pripremljena za rat, dok je Srbija bila spremna za nj i željela ga. Paravojne grupe, organizovane u Srbiji, otpočele su ofanzivu, udarivši artiljerijom po gradovima istočne Slavonije. Međutim, nakon što je postalo jasno da nijedna vanjska sila neće intervenirati, sama JNA je u augustu počela s ofanzivom oko glavnih srpskih enklava u Hrvatskoj. EZ nije uspjela u ponovljenom pokušaju osigurati prekid vatre. U septembru je Vijeće sigurnosti UN-a, na zahtjev Amerike i Velike Britanije, stavilo embargo na uvoz oružja u Jugoslaviju i sve njezine nekadašnje dijelove. Srbi, koji su bili nemjerljivo nadmoćnije naoružani, to su podržali.

Tuđman je loše vijesti potiskivao koliko god je mogao i nikad nije iznio tačan broj mrtvih, no ubijeno je i nestalo oko 25.000 ljudi. Potonuće JNA u barbarstvo zaprepastilo je svijet. Svravnjivanje Vukovara, nekad lijepog grada na Dunavu, sa zemljom te gađanje stoljetnih spomenika kulture u Dubrovniku, najpoznatijem hrvatskom ljetovalištu, bili su samo najočitiji pokazatelji. Srpske snage su zatvorile, mučile i poklale hiljade Hrvata, čija je jedina krivica bio njihov nacionalni identitet i želja da odbrane svoja sela. Rat je završio u januaru 1992.godine, nakon što su srpske snage zauzele oko četvrtinu hrvatske teritorije.

Kad su sredstva javnog informiranja usmjerila svoju pažnju na stradanja i razaranja u jednoj od nekad najomiljenih evropskih zemalja za odmor, novoujedinjena Njemačka, odgovarajući na pritisak javnosti, zahtijevala da Evropa snažnije djeluje. Kao odgovor na to, EZ je odlučila priznati Hrvatsku i Sloveniju u decembru 1991.godine. Međutim, Njemačka nije mogla, prema svom ustavu proglašenom nakon drugog svjetskog rata, podržati tu inicijativu silom. I dok je moguće da je priznavanje Hrvatske doprinijelo da se u noj uspostavi primirje, ono je isto tako omogućilo Srbima da suparništvo s Hrvatskom prenesu u Bosnu i Hercegovinu, što je bilo predvidiva posljedica koju je Bonn pokušao ignorirati. Srpska manjina u Bosni insistirala je na tome da ova republika ostane dijelom

Jugoslavije, dok Muslimani i Hrvati nisu željeli živjeti u državi u kojoj bi dominirali Milošević i srpski nacionalisti. Bosanski Srbi održali su referendum u novembru 1991, i 98 posto registriranih glasača izjasnilo se da žele ostati u Jugoslaviji. Bosanska vlada je, poslušavši savjet stručnog tima EZ-a, organizirala plebiscit o nezavisnosti krajem februara 1992. Srbi su ga bojkotirali, no 99 posto onih koji su glasali bilo je za nezavisnost.

Treći rat je počeo 6. aprila, nakon što su SAD i EZ pristale na diplomatsko priznanje Bosne i Hercegovine. U teoriji, nova država bila je u boljem diplomatskom položaju od Slovenije i Hrvatske jer je bosanski vođa Alija Izetbegović doslovce slijedio plan koji su mu propisali američki i evropski partneri. Washington je izričito prihvatio bosanske "granice prije krize kao legitimne međunarodne granice". Za razliku od Hrvatske i Slovenije, Bosna je mogla tvrditi da je žrtva agresije i tražiti pravo na samoobranu prema Povelji UN-a. Međutim, SAD i Velika Britanija opredijelile su se za selektivno tumačenje načela svjetskog poretka, te su odlučile da se septembarski embargo na oružje odnosi i na novopriznatu državu.

Vojno je Bosna i Hercegovina teško mogla biti u gorem položaju. Bosanski Muslimani nisu bili žestoki mudžahedinski ratnici iz srpske propagande, već su uglavnom živjeli u gradovima, bili zanatlije, učitelji, liječnici, poslovni ljudi s malim preduzećima i poljoprivrednici, uglavnom pacifisti. Njihove žene ne nose feredže, muškarci rijetko nose fesove i prisustvuju vjerskim obredima. Muslimani Bosne svoju su vjeru doživljavali kao nacionalni identitet te su sebe, u prvom redu, vidjeli kao svjetovne Evropljane, a tek onda kao Muslimane. Izetbegović, sarajevski pravnik koji je u vrijeme Titovog režima dvaput bio u zatvoru zbog pisanja rasprave koja se zalaže za prava Muslimana, ohrabrivao je pacifističke pritiske mirovnim skupovima i marševima u naivnoj nadi da će zaustaviti moloha.

Bosna i Hercegovina već je dugo vremena bila područje s najvećim bazama jugoslavenske vojske, tvornicama municije i golemim podzemnim skladištima oružja, a JNA je dodatno pojačala svoju

prisutnost kad se povukla iz Hrvatske i Slovenije. U maju, odgovarajući na međunarodne kritike, savezna vojska je objavila da se povlači iz Bosne. Dio snaga povukao se u Srbiju, ali većina je samo promijenila oznake na uniformama te se preobrazila u "vojsku republike srpske". U stvari, Srbija je vojni arsenal predala lokalnim namjesničkim snagama. Time je srpska namjesnička vojska, prema podacima Međunarodnog instituta za strateška pitanja u Londonu, stekla deset puta veću nadmoć nad vladom. Stvari je još više pogoršavao embargo na oružje, koji se jedino stvarno primjenjivao protiv bosanske vlade.

Bosna i Hercegovina nije imala vojsku, vojnu tradiciju ili oružje. U moderno doba nije uživala nezavisnost, ali, s druge strane, to je bio slučaj i s ostalim jugoslavenskim republikama osim Srbije i Crne Gore. Budući da je okružena kopnom, puteve snabdijevanja kontrolirale su Srbija i Hrvatska i njihovi namjesnici u Bosni. I Srbija i Hrvatska željele su podijeliti ovu republiku. Naime, Tuđman i Milošević sastajali su se nekoliko puta 1991, u vrijeme dok su bili u potpunoj svadi zbog Hrvatske, oko podjele Bosne i Hercegovine su se mogli dogovoriti.

Izvana to bi moglo izgledati kao beznadežan slučaj. Međutim, u pitanju su bila načela, jednako kao i egzistencija jednog evropskog naroda. Bosna i Hercegovina je osim toga dala jedinstven doprinos evropskoj civilizaciji, koja se temelji na suživotu više naroda. Zapadna Evropa bila je suočena s temeljnim izborom - da li da naoruža vladine snage i intervenira kako bi sačuvala teritorijalni integritet republike od 4,4 miliona stanovnika, ili da podijeli Bosnu duž etničkih granica. Sa SAD, još uvijek pasivnim i neuključenim, evropske su se vode odlučili za licemjernu sredinu priznavši teritorijalni integritet bez preuzimanja obaveze korištenja oružane sile kako bi taj integritet i zaštitili. Da bi prikrili podvojenost, ministri vanjskih poslova odlučili su se za bljutave fraze poput "dogovorno rješenje". To je u prevodu značilo popuštanje.

Kao što je Njemačka koristila diplomatiju bez sile kojom bi je mogla podržati, EZ je slijedila njezin primjer. Najjača mjera oko koje

su se mogli saglasiti bile su ekonomske sankcije. Malo-pomalo njihova je podvojenost počela ohrabrivati osvajače. Portugalija, rotacijski predsjednik EZ-a, nagovorena od Petera Carringtona (Piter Karington), nekadašnjeg britanskog ministra vanjskih poslova, napravila je model neposredno nakon što su Hrvatska i Srbija sklopile primirje u januaru 1992. Na sastanku u Lisabonu Srbi su zahtijevali da Bosna i Hercegovina bude podijeljena na šest kantona. Evropska zajednica je prihvatila plan, a bosanski Hrvati dali su oprezan odgovor. Bosanski politički establišment je odbacio plan, da bi ga bosanski Hrvati i Srbi nakon toga potvrdili.

Do tog su vremena Srbi mogli pretpostaviti kako neće biti nikakvih većih prepreka za osvajanje pod uvjetom da ga brzo obave. Rat u Hrvatskoj poslužio je kao generalna proba. Savezna vojska je počela bombardirati Sarajevo i pokrenula blickrig kako bi zauzela područje oko rijeke Drine, koja predstavlja granicu između Bosne i Srbije. Potom je krenula u osvajanje područja u sjevernoj Bosni, koje bi povezivalo Beograd, glavni grad Srbije, i Banju Luku, najveći grad u pretežno srpskoj regiji sjevernoj Bosni. Vojska je zauzela 70 posto bosanskog teritorija i zatvorila sve glavne puteve u područja pod muslimanskom kontrolom.

U gradove smještene u dolini rijeke Drine, poput Bijeljine ili Foče, iz Srbije su se prebacile srpske paravojne jedinice i počele s "etničkim čišćenjem". Ovaj termin proizašao je iz srpske propagande na Kosovu gdje su nacionalisti, bez ikakvih osnova, tvrdili da Albanci namjeravaju izvršiti genocid nad Srbima koji žive u toj regiji. U Bosni je "etničko čišćenje" postalo eufemizmom za genocid.

Glasnogovornik Srba bio je Radovan Karadžić, psihijatar i pisac koji je proučavao poeziju na postdiplomskom studiju na Univerzitetu Columbia (Kolumbija), usavršio se u izokretanju činjenica. Izmislio je opravdanje za rat - da će Muslimani u Bosni osnovati islamsku republiku, čime će ugroziti sve Srbe - tvrdnja za koju nije imao nikakvih dokaza. Tokom čitavog rata Karadžić je koristio svoju živu maštu za trenutno izmišljanje laži. Ako je artiljerijska granata pogodila Sarajevo i ubila civile, Karadžić je tvrdio da su Muslimani

pucali sami po svojim. Glatko je porekao da su Srbi držali zatočene civile ili da su sistemski silovali žene u Bosni, ali je za to isto optuživao drugu stranu. Malo novinara je uvažavalo ono što on govori, ali su mnoge zapadne vlade, tražeći opravdanje za svoju pasivnost, preuzele dijelove njegovih analiza o moralnoj izjednačenosti agresora i žrtve. Tražeći od bosanske vlade da pregovara s Karadžićem, oni su, za njih vrlo praktično, ignorirali njegove javne zahtjeve da Muslimani i Hrvati budu izbačeni iz područja koja Srbi smatraju svojim.

Uprkos nekim uvjerljivim izvještajima štampe o "etničkom čišćenju", u načelu su zapadne vlade nastavile sa svojom šutnjom. Međutim, ni na koji način nisu mogle ignorirati reakcije javnosti nakon što su televizijske mreže prikazale napade srpske artiljerije na građane koji su čekali u redu za kruh ili na sarajevsko groblje 24. maja 1992. Baker je pozvao na pružanje pomoći, ali ne i na stvarnu pomoć. Osuđujući "ono što predstavlja istinsku humanitarnu moru u srcu Evrope", on je rekao da Zapad ne bi smio razmišljati o upotrebi sile sve dok ne iscrpi sva druga sredstva, te je implicirao da se Zapad odnosi prema Bosni kao prema međunarodnom "beznadežnom slučaju". Međutim, nije bilo načina na koji bi međunarodne humanitarne organizacije poput UNHCR-a i Međunarodnog Crvenog križa mogle popuniti prazan prostor koji je za sobom ostavilo napuštanje nove države od Zapada.

Činilo se da Bushova administracija ponekad ulaže više napora u nastojanje da "riješi" novinske i televizijske vijesti nego samu krizu. Jedan takav slučaj bio je Newsdayev dramatičan članak, objavljen 2. avgusta, u kojem su preživjeli iz dva logora smrti u sjevernoj Bosni iznijeli svoja svjedočanstva. Prvo je Ministarstvo vanjskih poslova izjavilo da ono ima dokaze o zlostavljanju u takvim logorima, ali ne namjerava ništa poduzeti. To je uzbunilo javnost. Idući dan ministarstvo se malo povuklo, izjavivši da nema podataka koji bi poduprli reportažu. Službenici su se očito bojali da bi protesti javnosti mogli izazvati promjene u američkoj politici. Bush je čekao, pa je nakon objavljivanja prvih televizijskih snimaka iscrpljenih

zatvorenika, koji su zaprepastili svijet, pribjegao nizu proračunatih isprika. Nazivajući rat protiv Bosne "krvnom osvetom" i "složenim sukobom koji izrasta iz prastarih neprijateljstava", on nije zahtijevao zatvaranje logora i oslobađanje civila. Jedino je tražio da se Međunarodnom Crvenom križu omogući pristup u logore.

Koristeći svoje najbolje tehnike za odnose s javnošću, savjetnici na vrhu iznijeli su tvrdnju da je rat u Bosni, u stvari, građanski rat u kojem su sve strane jednako krive i jednako lude. Ministarstvo vanjskih poslova obeshrabrilo je kongresne i privatne delegacije koje su željele otići na lice mjesta ne poslavši svoje predstavnike. Sredinom avgusta Eagleburger, koji je bio na putu da zamijeni Bakera na mjestu državnog sekretara, rekao je da istraga CIA-e nije otkrila nikakve dokaze o sistemskom ubijanju u logorima, već samo o "neugodnim uvjetima". On je previdio svjedočenje Alije Lujinovića izneseno pred senatskim odborom za oružane službe i objavljeno u *Newsday*evom članku, u kojem je iznio da je bio svjedokom više od 1.000 ubitstava.

*Newsday*evi članci u ovoj knjizi prikazuju samo neke oblike divljaštva: nasumice izvršavana klanja, organizirane deportacije u logore smrti, sistemska silovanja i kastracije te napade na izbjeglice koje bježe spašavajući svoje živote. Ukupan broj ubijenih nije poznat, ali bi do sredine juna 1993. mogao dosegnuti 200-250.000, što predstavlja više od deset posto muslimanskog stanovništva. S obzirom na svoje ciljeve i metode, "etničko čišćenje" je genocid, onakav kakav je definiran u Međunarodnoj konvenciji o genocidu. Ona zabranjuje ubijanje ili nanošenje zla pripadnicima nacionalne, etničke, rasne ili vjerske grupe s namjerom da je se potpuno ili djelomično uništi, ili nametanje mjera koje bi onemogućile reprodukciju grupe. "Mnogo je oblika genocida", rekao je Simon Wiesenthal (Simon Vizental) piscu ovih redaka. "Ne morate sve poubijati da biste izvršili genocid. Ovdje je sigurno riječ o genocidu".

Međutim, u potiskivanju protesta američka administracija je propustila jednu priliku. U maloj zemlji poput Srbije, koja u završnici želi biti priznata, publicitet može biti od ključne važnosti. Nekoliko dana nakon što je *Newsday* objavio članak o logorima smrti, bosanski

Srbi su zatvorili Omarsku, jedan od najvećih logora, razmjestili zatvorenike i prostorije logora otvorili za novinare i Međunarodni Crveni križ. Istražujući uvjete i objavljujući istinu u trenutku kad su srpske vlasti izgubile ravnotežu, Sjedinjene Države i Zapad mogli su pojuljati strukture moći osvajača Bosne. Otada je postalo jasno da su glavni Karadžićevi pomagači ti koji su otvorili i vodili logore smrti, kao i logore za silovanja. Umjesto toga, Bush i Eagleburger su učinili doista najmanje što su mogli, tako da su deset mjeseci kasnije Srbi nastavili držati otvorene logore smrti i zabranjivati pristup Crvenom križu.

Američka administracija punom brzinom išla je u drugom smjeru. Dotad je Britanija preuzela predsjedanje nad Evropskom zajednicom pa je predsjednik vlade John Major (Džon Mejdžor), uvidjevši da nedostaje vodstvo, pokušao u svoje ruke preuzeti vođenje politike Zapada.

Major je u Londonu sazvaio međunarodnu konferenciju o bivšoj Jugoslaviji kako bi se provela politika koja nikad nije bila objavljena, niti se o noj, štaviše, raspravljalo u javnosti. Ton je odredio Eagleburger, čije je ključno obraćanje govorilo o stradanjima Srba tokom povijesti i o posebnim povijesnim vezama između Sjedinjenih Država i Srbije. Rekao je da su "korijeni sukoba drevni i složeni" i nije spomenuo međunarodno priznatu republiku Bosnu i Hercegovinu, niti je izrazio nadu da će ona preživjeti. To je bio suptilan način da se kaže kako su zapadne sile otpisale tu državu onakvu kakva je bila konstituirana. Na toj su konferenciji imenovani Cyrus Vance (Sajrus Vens), nekadašnji američki državni sekretar u Carterovoj (Karter) administraciji, koji je predstavljao Ujedinjene narode, i David Owen (Dejvid Oven), nekadašnji britanski ministar vanjskih poslova, koji je predstavljao Evropksu zajednicu, da uspostave proces za "dogovorno rješenje".

Vance, advokat iz New Yorka, cijenjen zbog svoje čestitosti, iskustva i posredničkih sposobnosti, poznavao je Owena, oštromnog, domišljatog i britkog liječnika-političara iz vremena kad su saradivali tražeći nagodbu u rodezijskom građanskom ratu krajem

sedamdesetih godina. Vanceu je bila poznata situacija u Bosni jer je sudjelovao u pregovorima za postizanje primirja u Hrvatskoj i dolazak mirovnih snaga UN-a. Ali, Vance je, znali su to njegovi dugogodišnji prijatelji, imao duboko ukorijenjenu antipatiju prema korištenju sile za rješavanje problema. Owen se javno zalagao za vojne udare protiv Srbije. Kad su se dali na posao, jedan drugoga dovodili su u ravnotežu, ali njihovo je poslanstvo bilo jednako tako osuđeno na propast kao i posredovanje Evropske zajednice koje mu je prethodilo.

Započeli su sa organiziranjem razgovora sa, kako su ih oni nazivali, "zaraćenim stranama". Bosanska vlada je imala legitimitet, ali je praktično bila bez oružja, dok mnogo manje rukovodstvo bosanskih Hrvata nije imalo legitimitet, ali je bilo u položaju da blokira snabdijevanje oružjem legitimne vlade. Vance i Owen izjednačili su sve tri strane. U New Yorku, Bruxellesu i Washingtonu Vance i Owen aktivno su zagovarali zadržavanje embarga na oružje za sarajevsku vladu. Prema riječima bosanskog potpredsjednika Ejupa Ganića, oni su, međutim, obećali da će odustati od svojih zamjerki (ukidanju embarga) ako Srbija odbije predloženu nagodbu. Da bi privukli bosanske Hrvate, Vance i Owen su im dodijelili gotovo jednu četvrtinu bosanske teritorije koja bi pripadala hrvatskim provincijama, što dosta premašuje njihov udio u stanovništvu Bosne od 18 posto, a tom su teritorijem bili obuhvaćeni i gradovi poput Mostara, Jajca i Travnika gdje su Muslimani bili najveća nacionalna grupa. I nije čudno da je Mate Boban, bosansko-hrvatski nacionalista, koga je na pregovore obično pratio njegov zaštitnik Franjo Tuđman, prvi potpisao sporazum u januaru 1993. godine.

Vance i Owen nisu imali nikakvih sredstava prisile kojima bi poduprli svoje diplomatske aktivnosti, niti su ustrajali na postizanju primirja kao preduvjeta za razgovore. Iz nemara, oni su srpskoj vojsci dopustili da iscrpi otpor bosanske vlade. Izetbegović je potpisao sporazum u martu 1993. Složeni plan, kojim je jedna republika bila razbijena na deset autonomnih provincija - po tri za svaku etničku skupinu i jednu za Sarajevo - domišljato bi bio spriječio stvaranje

"velike Srbije", umećući pretežno hrvatsku provinciju i pristupnu cestu za Muslimane u srpski koridor između Beograda i Banje Luke. Plan bi isto tako prisilio Srbe da vrate ono što su osvojili u istočnoj Bosni. Ti uvjeti, kojima su im negirani najveći ratni dobici, učinili su plan neprihvatljivim za bosanske Srbe. Istovremeno, posrednici nisu uzeli u obzir kritike koje je planu uputio novoizabrani američki predsjednik Bill Clinton te se čini da su žurili postići fetakompli. Posrednici i nova američka administracija su jedni drugima srušili cijenu. Vance i Owen su precijenili svoj uticaj i potcijenili agresora. Karadžić je potpisao dokument 2. maja 1993.

No, to je bio još jedan primjer velike prevare; ostatak njegovih političkih kolega odbio je plan u nizu glasanja održanih u maju. Posrednici nisu u rezervi imali druge mogućnosti, pa su odustali od plana.

Srbi su precizno pročitali signale koje su slali Vijeće sigurnosti UN-a i vašingtonska politička scena. Jedan primjer za to su i ekonomske sankcije koje je Vijeće sigurnosti 30. maja 1992. nametnulo krnjoj Jugoslaviji. Članice NATO-a su u Jadransko more poslale flotilu malih ratnih brodova, ali ih nisu ovlatile da koriste silu u zaustavljanju onih koji krše sankcije, pa su njihove posade samo ispunjavale brodski dnevnik, dok su brodovi ulazili u dokove jugoslavenske luke Bar.

Provođenje vazdušne blokade jedva da je i počelo kad su SAD zatražile da se učini izuzetak za Milana Panića, američkog poslovnog čovjeka rođenog u Srbiji, koga je Milošević postavio za predsjednika vlade krnje Jugoslavije. Panić, koji nije imao nikakvog političkog iskustva, rekao je Zapadu da će on srušiti Miloševića, ali da mu je potrebno vrijeme za obuzdavanje njegove politike. U njegovo je ime to zahtijevao njegov vrlo moćan namještenik John Scanlon (Džon Skanlon). Scanlon je još jedan bivši američki ambasador u Beogradu koji je, kao i Eagleburger, pripadnik "beogradske mafije" u Američkom ministarstvu vanjskih poslova. Bushova je administracija prihvatila njegov zahtjev da se odgode sankcije na vazdušni saobraćaj kako bi mu se omogućilo da slobodno leti iz zemlje u zemlju noseći

svoju poruku, koja je predstavljala tačno ono što su zapadne zemlje željele čuti. Nije bilo nikakvih prigovora kad je Scanlon preuzeo posao Panićevog savjetnika za nacionalnu sigurnost tokom njegovog kratkotrajnog namještenja u Beogradu. Ponekad se charge d'affaires američke ambasade našao u situaciji da donosi pismene predstavke svoje vlade nekadašnjem američkom ambasadoru. Od decembra Milošević nije imao više nikakve koristi od Panića, pa ga je smijenio namještenim izborima.

Do tog vremena je provođenje sankcija doživjelo slom. Na kopnu su Miloševićevi bliski prijatelji pronašli toliko mnogo načina za zaobilaznje sankcija da je uspio Srbiju preplaviti jeftinim gorivom i uvoznim dobrima uoči svoje uspješne kampanje za ponovni izbor. Vijeće sigurnosti je tek 27. aprila 1993, dakle, jedanaest mjeseci kasnije, odobrilo mehanizam za provođenje sankcija. Već mjesec dana kasnije, Srbija je pronašla načine da ga otvoreno krši.

Premada je definirao Bosnu i Hercegovinu kao humanitarni problem, Zapad nije uspio ni u tome da osigura dopremu hrane. Na julskom sastanku na vrhu, samitu u Münchenu, Baker je javno obećao korištenje američkih vazdušnih snaga u zaštiti konvoja za dopremu pomoći u Bosnu, no Bush je poslušao prigovore Colina Powella (Kolin Pael), zapovjednika Vrhovne komande, te nije održao dato obećanje. Vijeće sigurnosti UN-a je 13. avgusta 1992. odobrilo upotrebu vojne sile za osiguranje dopreme pomoći u Bosnu. Članice NATO-a su stvarno došle do toga da to provedu krajem oktobra, ali po pravilima uključivanja, u slučaju Britanije, bilo im je dopušteno pucati samo onda kada su bili sigurni da će pogoditi svog napadača. Ministar obrane Malcolm Rifkind (Malkolm Rifkin) poslao je 2.400 britanskih vojnika nakon što je upozorio da će ih vlada povući budu li imali previše žrtava.

I premda je Vijeće sigurnosti još 9. oktobra 1992. zabranilo sve vojne letove iznad Bosne, ono je nametnulo mehanizam za provođenje te zabrane nakon šest mjeseci i 465 letova, 7. aprila 1993. Do kraja 1992. američko ministarstvo vanjskih poslova, zahvaljujući intervjuima koje je samo obavilo, nije više sumnjalo u to da su Srbi, i

u mnogo manjoj mjeri Hrvati i Muslimani, izvršili krupne zločine, pa je Eagleburger javno iznio popis od sedam imena glavnih političara ili zapovjednika logora koji se smatraju potencijalnim ratnim zločincima, a među kojima su Milošević i Karadžić. U svakom drugom pogledu administracija se i dalje držala svoje politike.

Nakon što je u novembru izgubio na izborima od arkanzaškog guvernera Bila Clintona (Bil Klinton), Bush je poslao u Somaliju 30.000 vojnika, tamo gdje Sjedinjene Američke Države, što se može i dokazati, nisu imale dugotrajnih ili vitalnih interesa. Pomoćnici iz Pentagona objasnili su da je sama Vrhovna komanda predložila taj korak, vjerujući da je za američke snage sigurnije boriti se u pustinji Somalije nego u šumovitim planinama Bosne. Eagleburger je naglasio, budući da su američka sredstva ograničena, slanje trupa nema nikakve važnosti za Bosnu i Hercegovinu. Milošević i Karadžić primili su poruku na koju su čekali. Dok su se američke trupe iskrcavale na obalu u Mogodishu (Mogadiš), Srbi su pojačali bombardiranje Sarajeva i zaustavili dopremu svake pomoći.

Clinton je kasno stigao na scenu i imao je na raspolaganju malo dobrih mogućnosti kad je u januaru 1993. preuzeo dužnost. Njegov veliki nedostatak je neiskustvo i nesposobnost da predviđa diplomatske poteze, što je rezultiralo s nizom gafova koji su ga koštali političke moći kod kuće. Clintonovi okršaji s Bosnom pokazali su se jednako politički štetnim za njega samoga kao i za Bosnu.

U svakoj kompaniji Clinton je zahtijevao stroge mjere. Tako je reagirajući na otkriće u Newsdayu o koncentracionim logorima, rekao: "Možda ćemo morati koristiti oružane snage". "Ja bih počeo s napadima iz vazduha na Srbe". Prilikom svoje inauguracije Clinton je rekao da bi koristio vojne snage kad bi bili ugroženi vitalni američki interesi ili u slučaju da je "izazvana volja ili savjest međunarodne zajednice". Nije krio svoje rezerve prema podjeli Bosne i Hercegovine na provincije po nacionalnom ključu, kao što je to bilo predloženo u Vance-Owenovom planu.

Vance i Owan, Velika Britanija i Francuska, organizirali su akciju kako bi osujetili Clintonove namjere da upotrijebi silu i tako prisili

Srbe na nagodbu. General Powell i slabo zapažen ali rastući prosrpski lobi, finansiran od američkih srpskih grupa, pridružili su se njihovim naporima u Washingtonu, koje bosanska vlada nije uspjela otkloniti.

Suočen sa jakom akcijom i zabrinut zbog domaćih programa, Clinton je promijenio smjer, pružajući podršku Vance-Owenovom planu. Njegovi pomoćnici su rekli da se nadao iskoristiti plan kao klin za ponovno uspostavljanje autoriteta Zapada u Bosni i Hercegovini, pa je, zbog toga, ponudio podršku svojih snaga u njegovom provođenju. A onda se opet povukao, uvjetujući to prihvatanjem dogovorene nagodbe (od svih strana), dajući time mogućnost bosanskim Srbima da stave veto na angažman SAD. Međutim, Clinton je ohrabrio Izetbegovića da potpiše plan, obećajući da će osigurati postojanje Bosne kao nacije i tražiti ukidanje embarga na oružje ako Srbija odbije potpisati, kažu američki zvaničnici.

Novi državni sekretar Warren Christopher (Voren Kristofer), koji je radio kao zamjenik državnog sekretara Vancea u Carterovoj administraciji, otkrio je niz poteza u februaru, u izjavi koja je sugerirala da je Vance-Owenov plan apsolutni minimum na koji su Sjedinjene Države voljne pristati. Christopher, advokat iz San Francisca, kome je njegova bezbojna osobnost pribavila nadimak "Vanceov Vance", bio je neuobičajeno iskren kad je upozorio na opasnost od toga da bi Bosna mogla dovesti do šireg evropskog rata: "Osim humanitarnih interesa, mi također imamo i direktne strateške interese. Neprekidno razaranje nove članice Ujedinjenih naroda predstavlja izazov za načelo da se međunarodno priznate granice ne smiju mijenjati silom. Osim toga, taj sukob sam po sebi nema prirodnih granica te prijeti proširenjem u nove regije, kao što su Kosovo i Makedonija. Tada bi od toga mogao nastati veći balkanski rat, poput onih koji su prethodili prvom svjetskom ratu. Šira neprijateljstva mogla bi dotaknuti druge države, poput Grčke, Turske i Albanije..."

Clintonovo početno iskustvo pokazalo je da čvrstoća ima uspjeha. Protivno savjetima svojih saveznika i ignorirajući Karadžićeve prijetnje, Clinton je naredio da američki avioni počnu sa

izbacivanjem pomoći iznad enklava u istočnoj Bosni gdje su srpske snage zaustavljale dopremu pomoći Ujedinjenih naroda. Civilno stanovništvo primilo je hranu i lijekove, pa su najmanje dvije enklave bile privremeno spasene.

Clinton je nastavio prijetiti bombardiranjima iz vazduha, a možda je to, zajedno s Christopherovom turnejom po Evropi, poduzetom s ciljem da dogovori odlučniji pristup, omogućilo Owenu i Vanceu da natjeraju Karadžića na potpisivanje njihovog plana, 2. maja. Owen je to proglasio "velikim danom za Balkan". I Owen se zarazio balkanskom političkom groznicom trijumfalizma, pa je počeo slaviti pobjedu prije nego što je ostvarena, javno savjetujući Sjedinjene Države da se suzdrže od bilo kakve vojne akcije dok samozvana skupština bosanskih Srba ne prihvati plan. To je bila golema greška u prosuđivanju, skupština je glasala protiv plana, u odgadajućem manevru tražeći referendum. Clinton, čija je popularnost kod kuće opadala, odrekao se, ogorčen, aktivnije uloge.

Christopher je, kasnije toga mjeseca, završio sa "uzmicanjem". Proglasivši da su sve strane krive za zločine, on je pobio svoje vlastite moralne argumente za pomaganje stanovnicima Bosne. "Bilo je lako povući analogiju između ovoga i holokausta, ali nisam nikad čuo o bilo kakvom genocidu Jevreja nad Nijemcima", izjavio je pred Kongresom. Christopher nije objasnio što je pritom mislio, ali učinak je bio okrivljavanje žrtve za agresiju. Ali i sam Christopher je dijelom bio odgovoran za neuspjeh politike, jer nije pokušao evropske države nagovoriti na udare iz vazduha, kako to navode izvori u Kongresu, već je evropskim vođama rekao da i on, također, ima rezerve prema mijenjanju smjera djelovanja.

Vance-Owenov plan bio je mrtav, američka politika bila je u prelaznoj fazi, te su stoga Owen i norveški diplomat Thorvald Stoltenberg (Torvald Stoltenberg), koji je u maju došao na Vanceovo mjesto, odletjeli u Moskvu. Rusija je predložila alternativu za Vance-Owenov plan: Ujedinjeni narodi bi trebali poslati mirovne snage da čuvaju od srpske opsade šest ili sedam okruženih prostora u koje su sada zbijeni Muslimani. Clinton se mlako saglasio,

obavezavši se da će osigurati vojnike za ono što bi se očito moglo pokazati kao vrlo nezgodna situacija. Bosanska vlada prigovorila je onome što je doživjela kao prodavanje. Karadžić je pozdravio taj prijedlog.

Budući da je Zapad bio u potpunoj pometnji, Srbi su počeli granatirati Sarajevo i preostale muslimanske enklave u Bosni. Snage bosanskih Hrvata, uz Tuđmanovo ohrabrivanje, krenule su u ofanzivu i poduzele "etničko čišćenje" muslimanskih gradova u srednjoj Bosni kojima su, prema Vance-Owenovom planu, trebali upravljati Hrvati. Početkom juna Milošević i Tuđman objavili su zajednički poziv na podjelu Bosne među sobom, ostavljajući Muslimane u nekoliko enklava koje gravitiraju prema Sarajevu. Clinton je izjavio da mu se to baš ne sviđa, ali nije ni prigovorio. Owen je podržao plan, Vance odbacio, rekavši da je to "kao da se prihvaća etničko čišćenje".

Najčudnija činjenica u vezi sa Bosnom i Hercegovinom bila je ta da je četrnaest mjeseci nakon poduzimanja napada u stilu blickriga, i dugo nakon što su je zapadni stručnjaci otpisali, ta republika još uvijek bila živa. "Prema klasičnim definicijama, mi bismo trebali biti mrtvi", sarkastično je primijetio potpredsjednik Ejup Ganić na kraju prve godine borbi. Rekao je i da nema pojma koliko će dugo stanovništvo moći izdržati. Ljudi koji se bore za svoje živote, svoje porodice i svoju zemlju jako su motivirani, bez obzira na to koliko su slabo naoružani. Humanitarna pomoć je mnoge održala na životu. U isto vrijeme bilo je mnogo naznaka da su Srbi odlučili zasjesti na stečenu vojnu prednost, povremeno izvesti pokoji artiljerijski napad, te da je njihova glavna taktika ona predobro opremljenog silnika koji puca po selima i gradovima dalekometnom artiljerijom. Mnogi zapadni vojni stručnjaci ignorirali su političku realnost na terenu i usredotočili se na "brojanje zrnaca", bročanu prednost koju bosanski Srbi imaju na terenu. "Mislim da su uveliko precijenjene" srpske vojne sposobnosti, rekao je sredinom juna general John Shalikashvili (Džon Šalikašvili), vrhovni zapovjednik NATO-a. Osvajanje

Jugoslavije, rekao je, "nije bio naročit pothvat za Nijemce. Nijemci su to obavili vrlo brzo, vrlo djelotvorno".

Premda Srbi nisu uspjeli uništiti suštinu Bosne i Hercegovine, indirektno su prouzrokovali golemu štetu zapadnim institucijama i njihovoj vjerodostojnosti. Vijeće sigurnosti UN-a dok se razmetalo praznim riječima o nepovredivosti granica, pronašlo je legalistički izgovor za ignoriranje osnovnog temeljnog načela međunarodnog života upisanog u Povelju Ujedinjenih naroda - prava na samoodbranu. Sjedinjene Države su priznale teritorijalnu cjelovitost Bosne, a onda su prihvatile uzastopne planove o razaranju te republike. Evropa je ignorirala načela Evropske konferencije o sigurnosti i saradnji, kao što je neprihvatljivost osvajanja, načela koja su pomogla u ostvarivanju pobjede u hladnom ratu. NATO je učinio što je bilo u njegovoj moći da pokrpa razlike između Grčke i Turske, ali njegova paraliziranost je izazvala u američkom Kongresu pitanja o smislu postojanja skupog mehanizma za osiguravanje evropske sigurnosti ako nije u stanju zaustaviti mali rat na svom pragu. Evropska zajednica pokazala se kao tigar od papira. "Čas Evrope", koji je doživio vrhunac u "velikom danu za Balkan", rasplinuo se i završio kao tužan trenutak zapadne civilizacije.

Rat u Bosni možda je razbio neke iluzije. Evropljani, podijeljeni nacionalnom suparništvima, ispoljili su nesposobnost da riješe krizu na vlastitom kontinentu. Nedostajala im je volja za korištenje sile ili mehanizam da se saglase s njezinom primjenom, velike sile su uvučene u popuštanje i vjerolomstvo. "Budući da nije bilo američkog vodstva otpočetka kao ... u ranijim slučajevima ... postojala je poteškoća u poticanju naroda", rekao je Shalikashvili. "Za sve nas to je pouka o važnosti američkog vodstva i cijeni koja se plaća kad ono izostane".

Premda se Clinton povukao iz diplomatske arene, ostavio je otvorenim pitanje o važnosti Bosne. Christopherova izjava o politici, 10. februara bila je rječito objašnjenje važnosti Bosne i uloge koju bi Sjedinjene Države mogle imati.

"Ovaj sukob može biti daleko od naših obala, ali sigurno nije

daleko od naših interesa. Ne možemo si dopustiti da ga ignoriramo", rekao je.

"Dogadaji u bivšoj Jugoslaviji otvaraju pitanje može li se država odnositi prema pravima svojih manjina na taj način što će ih iskorijeniti kako bi postigla etničku čistoću. Oholi tirani i preplašene manjine čekaju da vide je li etničko čišćenje politika koju će svijet dopustiti. Ako se nadamo širenju slobode, ako namjeravamo ohrabrivati pojavljivanje mirnih etničkih demokratija, naš odgovor mora biti gromko - ne".

Kao da ga niko nije slušao u februaru, Christopher je u intervjuu koji je dao 26. maja redefinirao problem, rekavši kako ga Sjedinjene Države sada mogu napustiti. Ponovio je poznatu izjavu Nevillea Chamberlaina (Nevil Čemberlen), izrečenu 2.septembra 1938, da se Britanci ne trebaju brinuti "zbog svade u dalekoj zemlji, među ljudima o kojima ništa ne znamo". U tumačenju koje je 1993. godine iznio Warren Christopher, Bosna i Hercegovina bila je "humanitarna kriza daleko od kuće, usred nekog drugog kontinenta". Amerikanci se neće brinuti, rekao je, jer "naša su djela proporcionalna s našim odgovornostima. Ne možemo sve raditi. Moramo odmjeriti svoju sposobnost i djelovati u interesu Sjedinjenih Država, tako da istodobno čuvamo svoje snage za one situacije koje prijete našim najdubljim nacionalnim interesima".

Vizija svjetskog poretka koji se temelji na univerzalnim vrijednostima umrla je zbog domaćih političkih pritisaka i diplomatskih propusta, od paralize izazvane izolacijom.

JUGOSLAVENI "TREBAJU INTERVENCIJU ZAPADA"

Beograd, Jugoslavija 21. novembra 1991.

Kad je u junu 1991. godine u Jugoslaviji došlo do provale nasilja, Bushova administracija taj problem je prebacila u krilo Evropske zajednice te se, isključivši mogućnost bilo kakve vojne intervencije Zapada, povukla sa scene. Pet mjeseci kasnije, posrednici EZ-a, svezanih ruku, bespomoćno su promatrali kako najmanje 10.000 ljudi gubi živote, a još ih 400.000 ostaje bez svojih domova u napadu Srbije i savezne vojske, kojom su zapovijedali Srbi, na Hrvatsku koja se odvojila od Jugoslavije.

Danas, po mišljenju Alije Izetbegovića, cijenjenog umjerenog vođe Republike Bosne i Hercegovine, Jugoslavija tone u totalni rat, koji može zaustaviti jedino vojna intervencija Zapada.

Jugoslavija predstavlja poprište prvog velikog sukoba nakon svršetka hladnog rata i kolapsa sovjetske centralne vlasti, te kao takva predstavlja prvi ispit za "novi svjetski poredak" predsjednika Georgea Busha.

Po mišljenju njemačkog diplomate u Bonnu, Evropa, nakon pet mjeseci posredovanja bez ikakve vojne podrške, izgleda "više ili manje poput papirnatog tigra", i za to velikim dijelom treba kriviti Bushovu administraciju.

"Šta to čine Sjedinjene Američke Države? Vi ste jedini mogli zaustaviti taj rat - samo jednim nosačem aviona u Jadranu. Kad se 100 američkih studenata nađe zarobljeno u Granadi, vi napadnete otok", rekao je diplomata, koji je želio da njegovo ime ostane u tajnosti.

Jonathan Eyal iz Kraljevskog instituta za ujedinjene službe (Royal United Services Institute) u Londonu, inače vojni stručnjak, saglasio se da je ranije trebalo nešto poduzeti. Rekao je da bi intervencija bila

neka vrsta opasnog poigravanja na rubu propasti." No ja imam dojam da bi se Srbi brzo povukli kad bi vidjeli da postoji mogućnost zapadne intervencije". U međuvremenu, prema njegovim riječima, EZ "nije uspjela shvatiti prirodu tog sukoba" ili "smisliti nešto da ga zaustavi".

Službenici američkog ministarstva vanjskih poslova i Bijele kuće kažu da se prema sukobu u Jugoslaviji odnosilo kao prema unutrašnjoj prepirci iz razloga koji nemaju veze s obilježjima samog sukoba. "Ono što nas stvarno brine jest raspad Sovjetskog Saveza", rekao je jedan od vladinih službenika tokom sastanaka NATO-a u Rimu. "Postoji strah da ćemo, podržimo li raspad Jugoslavije, pridonijeti raspadu Sovjetskog Saveza". No Eyal smatra da je stvarni razlog neuplitanja bio političke prirode jer vlada u intervenciji ne vidi mogućnost političkog dobitka, a vidi veliki rizik.

Čini se da je i američka politika prema Jugoslaviji najviše uticala na zapadnu Evropu, iako joj to nije bila namjera. Prepuštajući taj problem Evropljanima, Sjedinjene Države su doživjele gorko i emocionalno suparništvo koje, jednako kao i sam sukob u Jugoslaviji, može biti viđeno kao nastavak drugog svjetskog rata. Tokom tog rata Njemačka i Hrvatska su bile saveznici. Velika Britanija je bila na strani Srbije te je, nakon najezde nacista, podržavala komunistički orijentirane partizane.

Međutim, Evropljani, međusobno podijeljeni, prema sukobljenim stranama su se odnosili jednako, dijeleći packe objema stranama. Nakon objavljivanja sankcija tokom rimskog zasjedanja NATO-a, s namjerom izdvajanja Srbije, nisu se mogli složiti oko konkretnih koraka. Zatražili su da Ujedinjeni narodi donesu embargo na naftu, ali se čini da će se taj pokušaj izjaloviti.

Posredovanje EZ-a izopačilo se u sramotu, dok su u bijelo odjeveni evropski promatrači prekida vatre, koje podsmješljivo nazivaju "sladoledarima", bili izloženi ponižavanjima Jugoslavenske narodne armije (JNA). Evropska zajednica ulaže proteste koji se ignoriraju. Po mišljenju analitičara poput Eyala, takav nemoćan stav Evropske zajednice JNA je mogla protumačiti kao zeleno svjetlo za osvajanja.

Primjera za to svakim je danom sve više:

Tokom posljednje dvije sedmice brodovi pod zastavama četiri različite zemlje, ploveći Dunavom kroz Jugoslaviju, u blizini Vukovara pogođeni su granatama. Ali nije se čuo ni najmanji protest EZ-a zbog kršenja prava prolaza međunarodnim vodenim putem.

Evropski promatrači su stajali i prebrojavali dok je pretežno srpska JNA prošlog mjeseca protjerala 10.000 Hrvata, sve stanovništvo Iloka, grada u istočnoj Hrvatskoj. Tim je potezom JNA zauzela bolji odskočni položaj za napade na Hrvatsku.

Dok je JNA granatirala i stezala svoj обруč oko Dubrovnika, koji ima status grada pod zaštitom UN-a jer predstavlja jedno od blaga zapadne civilizacije, Evropska zajednica je tokom proteklog vikenda, u tišini, povukla iz grada svoju malu promatračku grupu.

Nesuglasice u Evropskoj zajednici trenutno su usredotočene na zahtjev Njemačke da EZ prizna Hrvatsku i njoj susjednu Sloveniju. Obje su države proglasile nezavisnost 25. juna. Priznanje bi bilo djelotvorno za savez sa zapadnom Evropom približivši se tako mjestu borbe. Ali Velika Britanija se odlučno protivi priznavanju kao i korištenju bilo kakve sile za zaustavljanje napada JNA na Hrvatsku.

Međutim, postoji velik broj onih koji drže da se ovaj rat neće moći još dugo zadržati unutar Jugoslavije te da će zapadna Evropa u njega biti uvučena prije ili kasnije. "Toliko mnogo toga se dogodilo. Toliko je mnogo ljudi ubijeno. Jugoslaveni više nisu u stanju sve to sami riješiti", rekao je Jochen Thies, znanstvenik u Njemačkom udruženju za vanjsku politiku. "A intervenirati je bolje prije nego poslije".

UTEMELJENJE PRIZNANJA

Nijemci vode EZ u jugoslavenski pakt

Bonn, Njemačka, 18. decembra 1991.

Njemačka je, boreći se poput boksera teške kategorije protiv velikog dijela Evropske zajednice, uspjela izvojevati otvaranje puta kojim će čitava EZ, za manje od mjesec dana, priznati odvajanje jugoslavenskih republika Hrvatske i Slovenije.

Kompromis postignut kasno u noći, kako to već biva s većinom pogodbi u Evropskoj zajednici, sačuvao je privid evropskog jedinstva određujući proceduru kojom dvanaest članica EZ-a mogu uspostaviti odnose s novim državama koje sredinom januara nasljeđuju višenacionalnu državu.

Riječ je samo o prividu jer je državni kancelar Helmut Kohl (Helmut Kol) jučer rekao da će Njemačka sutra objaviti priznavanje. Pod jakim pritiskom Ujedinjenih naroda, Vijeća sigurnost UN-a i svojih partnera iz EZ-a, poput Britanije i Francuske, jedini ustupak Njemačke bio je odlaganje priznavanja do 15. januara.

I dok su članice Evropske zajednice međusobno čestitale na izbjegavanju otvorene podjele, u samoj Jugoslaviji bilo je malo radosti jer postupak EZ-a može imati učinak suprotan onome koji se želio postići: umjesto da se u Hrvatskoj zaustavi krvava kupka, može doći do širenja rata u nacionalnu bačvu baruta, Bosnu i Hercegovinu.

Strastvenost kojom su Kohl i ministar vanjskih poslova Hans-Dietrich Genscher (Hans-Ditrih Genšer) uporno ustrajali na priznavanju, iznenadila je ovdje mnoge promatrače jer, usprkos svojim privrednim i političkim sposobnostima, Njemačka se ne nalazi u poziciji da utiče na rat koji se širi. Njemačkoj njezin ustav zabranjuje da kao potporu svojoj diplomatiji u krizna područja šalje vojsku ili naoružanje, a Genscher je isključio mogućnost intervencije u bilo

kojoj od zemalja koje je nacistička Njemačka okupirala tokom drugog svjetskog rata.

"Ako biste slijedili Genscherovu argumentaciju, ne biste mogli ići nigdje osim u Veliku Britaniju", zabilježio je Jochen Thies, urednik časopisa Europa Archiv. Jedno od objašnjenja koje diplomate često navode su ponovljene usrdne molbe pape Ivana Pavla II upućene katoliku Kohlu da pritekne u pomoć Sloveniji i Hrvatskoj, čije je stanovništvo većinom katoličko. Predsjednik Hrvatske Franjo Tuđman, koji je 25. juna proglasio nezavisnost svoje zemlje bez ikakve prethodne pripreme za njezinu odbranu, vjeruje da će međunarodno priznanje Hrvatske promijeniti situaciju. Crkveni izvori kažu da je Genscher, koji nije katolik, zamolio prije dvije sedmice papu da pokuša uvjeriti druge katoličke zemlje, kao npr. Irsku, Portugaliju i Poljsku, da se pobrinu kako Njemačka ne bi ostala sama u priznavanju Hrvatske.

Ono što najviše čudi u njemačkoj politici je to što se čini da, inače oštroumni, Genscher i Kohl nisu razmišljali o učinku koji će takva politika imati na terenu. Kad se od njih zatražilo da objasne učinak svoje politike, Genscherov glasnogovornik se pozivao na moralnost i legalnost.

Jedan od najpoznatijih kritičara njemačke politike je specijalni izaslanik UN-a za Jugoslaviju Cyrus Vance. "Ako će priznanje dovesti do toga da i Bosna objavi potpunu nezavisnost, tada postoji velika opasnost od izazivanja sukoba u Bosni", izjavio je u jednom intervjuu ovaj nekadašnji državni sekretar iz vremena Carterove administracije.

Problem Bosne je u tome što vode srpske manjine, koja čini oko 30 posto stanovništva, kažu da neće prihvatiti njezinu nezavisnost i da žele ostati u ostatku Jugoslavije kojim dominira Srbija, čime izazivaju raspad Bosne. Međutim, vode Muslimana i Hrvata, koji čine većinu preostalih 70 posto stanovništva, odbijaju se pridružiti ostatku Jugoslavije. U starom gradu Mostaru noću već odjekuju eksplozije kojima Srbi i Hrvati jedni drugima uništavaju dućane.

U stvari, postignuti dogovor ostavlja malo vremena Vanceovom predstavniku u Jugoslaviji, američkom ambasadoru Herbertu Okunu, koji treba dogovoriti prekid vatre i raspoređivanje 10.000 pripadnika snaga UN-a. A pitanje je i o koliko je uopće vremena riječ. Dogovor EZ-a traži da se do ponedjeljka prijave one jugoslavenske republike koje žele biti međunarodno priznate 15. januara, te da dotada ispune određene uvjete koji uključuju i pružanje garancije za poštivanje prava nacionalnih manjina i međunarodnih granica.

EVROPSKO PRIZNANJE MOGLO BI RASPLAMSATI DALJNI SUKOB

Banja Luka, Jugoslavija, 22. decembra 1991.

Potez zapadne Evrope da prizna nezavisnost Hrvatske jučer je izazvao lančanu reakciju, dijeljenje višenacionalne republike Bosne i Hercegovine, te zaprijetio širim i još opakijim sukobom. Ova republika je bačva baruta, u njoj je započeo prvi svjetski rat. Sada je podijeljena na dva dijela nakon što su ratoborni bosanski Srbi objavili da će odvojiti sva područja gdje Srbi predstavljaju većinu i da će tražiti da budu priznati kao nova republika. Za očekivati je da će taj potez izazvati jak otpor Muslimana, Hrvata i drugih koji čine 70 posto bosanskog stanovništva.

Banja Luka, lijep grad širokih bulevara, obnovljen nakon razornog potresa 1969. godine, vjerovatno predstavlja epicentar budućih nemira. Smješten je u sjevernoj Bosni i vjerovatno će postati glavnim gradom srpske republike koja će se odvojiti od Bosne, iako je 49 posto njezinog stanovništva nesrpsko.

Na vidiku je rat katastrofalnih razmjera. "U roku od nekoliko mjeseci u Bosni bi moglo biti poklano 200.000 do 300.000 ljudi", izjavio je u nedavnom intervjuu bosanski ministar vanjskih poslova, Musliman, Haris Silajdžić. Službene procjene o broju ljudi koje je u Hrvatskoj, nakon proglašenja njezine nezavisnosti 25. juna, ubila JNA, u kojoj prevladavaju Srbi, i srpske paravojne jedinice, kreću se oko 10.000.

Evropska zajednica zahtjevom da se svaka od šest jugoslavenskih republika do sutra izjasni želi li biti priznata kao nezavisna država osigurala otponac za širenje rata. U petak je Bosna i Hercegovina kao posljednja, nakon Slovenije, Hrvatske i Makedonije, zatražila da bude priznata. Srbija, prisvajajući pravo na balkansku državu, rekla

je da ona neće tražiti priznanje. Crna Gora, saveznica Srbije u ratu, odlučit će sutradan.

Srbi, koji su u gotovo svi pravoslavne vjere te čine 31 posto stanovništva BiH, ponovo su upozorili bosanskog predsjednika Aliju Izetbegovića da će se oni, bude li proglasio nezavisnost, otcijepiti i pripojiti Srbiji. Jučer su, reagirajući na Izetbegovićevu objavu od prije 24 sata, izvršili svoju prijetnju. Izetbegović, koga zapadne diplomate vide kao najoštroumnijeg jugoslavenskog političara, našao se u nemogućem položaju. Većina katolika Hrvata, koji čine 17 posto stanovništva, prijetila je odvajanjem područja u kojima oni predstavljaju većinu te pripajanjem Hrvatskoj u slučaju da se ne odluči za nezavisnost.

Muslimani, koji predstavljaju 44 posto ukupnog stanovništva te žive po čitavoj Bosni, izbjegavali su opredjeljivanje.

Izetbegović, Musliman, mjesecima se borio za odgodu međunarodnog priznanja Hrvatske zbog nasilja koje je očekivao da će ono izazvati, te je u tome stekao važne saveznike, uključujući Sjedinjene Američke Države i posebnog izaslanika UN-a Cyrusa Vancea. Međutim, Njemačka je uspješno dokazala EZ-u da odgadanje priznanja znači nagrađivanje srpske agresije.

Izetbegović u svom posljednjem intervjuu mračno predviđa da će "Bosna vjerovatno, prije ili kasnije, biti uvučena u sukob". Usto je rekao i da će, ako do toga dođe, "to biti potpuni rat" i "samo bi međunarodna intervencija mogla spriječiti tu katastrofu". On podržava slanje mirovnih snaga UN-a u Bosnu i Hrvatsku, čemu su skloni i Ujedinjeni narodi i Evropska zajednica. Ali bosanski Srbi su odlučno odbili takve snage.

Banja Luka, grad s 200.000 stanovnika, nalazi se u središtu te rasprave. Njezini su građani, od kojih je 51 posto Srba, na izborima dali vlast radikalnim srpskim nacionalistima, koji su već obavili sve potrebne pripreme za pripajanje područja s pretežitim srpskim stanovništvom Srbiji. Banju Luku su proglasili glavnim gradom tzv. Bosanske krajine ili pogranične zone.

Predrag Radić, predsjednik općine, nedavno je primio novinara kako bi s njim raspravio srpski plan za razaranje Bosne. Preko kafe i konjaka dodao mu je bojama označenu kartu. Srbi čine manje od trećine stanovništva Bosne, ali prema toj karti traže pola do dvije trećine njezine teritorije.

Nije li ta karta formula za totalni rat?

"Do toga neće morati doći budu li političari dovoljno pametni", rekao je Radić. Srbi bi otcijepili Bosansku krajinu, veliko područje u obliku veprove glave, te je povezali sa srpolikim komadom Hrvatske koji je Srbija upravo priznala za novu republiku, te bi tako stvorili novu republiku - Krajinu. To bi bila treća po veličini jugoslavenska republika. Označeni su i drugi dijelovi Bosne gdje su Srbi brojniji, a koji bi se isto tako otcijepili nakon proglašenja nezavisnosti Bosne.

Na kartama su prikazana dva koridora koji bi povezali Krajinu sa Srbijom: jedan ide istočno od Banje Luke prema Srbiji, a drugi je prolaz duž hrvatske istočne granice, koji je potreban za cestovnu i komunikacijsku povezanost. Tu se trenutno JNA bori za teritoriju.

Banja Luka, s Radićem kao predsjednikom općine, također omogućuje da se vidi veza između srpskih nacionalista i JNA, koja Srbima omogućuje da vojsku koriste za postizanje svoga cilja -teritorijalnog širenja. Prema Radiću, vođe Krajine više se ne drže bosanskih zakona ako su oni u protivrječu s "jugoslavenskim" zakonima. Potpuna vojna mobilizacija, koju je odbilo bosansko državno rukovodstvo, u Bosanskoj krajini je na snazi. "Svakog mi dana telefaksom stižu poruke od bosanskog ministra odbrane u kojima od mene traži da ne podržavam mobilizaciju, no ja ga ignoriram", rekao je Radić, pokazujući jednu od posljednjih poruka. Dodao je da je čak i prije proglašenja nezavisnosti BiH planirao prestati slati prikupljene poreze republičkim vlastima.

Čini se da JNA ima bezgranične zalihe vatrene moći, ali da je osakaćena dezertiranjem i izbjegavanjem mobilizacije, dok bosanski Srbi nude motivirane jedinice voljne ići na prve borbene linije i jasne političke ciljeve za njihovo postrojavanje u borbeni poredak. Ovdje

su srpske vođe zatražile od JNA, između ostalog, i da ih zaštiti od navodnih prijetnji drugih naroda. Sa svoje strane je banjalučki korpus, koji se uveliko oslanja na bosanske Srbe, probio kroz srce Hrvatske koridor širok dvadesetak kilometara. Ako ga prošire, kako nacionalisti planiraju, Hrvatska će biti podijeljena na dva dijela.

Premada rat još nije stigao u Banju Luku, grad je sve bliže frontu. Bosanska Gradiška, koja se nalazi samo 45 kilometara sjeverno, mjesto je svrstavanja konvoja JNA i nalazi se pod neprekidnom vatrom Hrvata koji nastoje presjeći vojne puteve. U Banjoj Luci noću ima i pucanja, uglavnom su to pijani rezervisti JNA koji nisu na dužnosti. Ovdje atmosfera podsjeća na Divlji zapad.

"Niko ne zove policiju jer ona neće doći", rekao mi je Ibro Tabaković, nekadašnji rektor Univerziteta. "U gradu je previše naoružanih ljudi". Hiljade srpskih izbjeglica iz Hrvatske preplavile su grad, rastežući njegove rezerve do krajnjih granica.

Rat u Bosni može početi na različite načine. Nakon zatišja koje je trajalo nekoliko sedmica, zapovjedništvo u Banjoj Luci dovelo je nekoliko hiljada vojnika, što znači da se priprema još jedan veliki napad na Hrvatsku, a nije nezamislivo da hrvatske snage, ako su ojačale, započnu s kaznenim upadima u Bosnu. Isto tako čini se nevjerovatnim da bi jedna nezavisna Bosna dopustila da u njoj ostanu jedinice JNA koje su odgovorne Srbiji. Ali ne postoji jasan način na koji bi se mogle natjerati da odu, a ako ostanu u područjima pretežno naseljenim Srbima nakon što se oni otcijepe od Bosne, oni će, u stvari, i osiguravati to otcjepljenje.

Rat se u Hrvatskoj završio nesigurnim primirjem uspostavljenim početkom januara 1992, nakon pregovora između Hrvatske, Srbije i samoproglašene autonomne srpske pokrajine Krajine, koje je vodio specijalni izaslanik UN-a Cyrus Vance, a Vijeće sigurnosti UN-a je 21. februara izglasalo da se u Hrvatsku pošalje gotovo 14.000 pripadnika mirovnih snaga. U međuvremenu je, po preporuci stručne grupe EZ-a,

koju je predvodio francuski pravnik Robert Badinter, Bosna i Hercegovina odredila da će se referendum o njezinoj nezavisnosti održati 29. februara i 1. marta.

ERUPCIJA U BOSNI NAKON GLASANJA O NEZAVISNOSTI

Sarajevo, Jugoslavija, 3.marta 1992.

Srbi su se suprostavili proglašenju nezavisnosti jugoslavenske republike Bosne i Hercegovine i jučer preuzeli kontrolu nad svim putevima koji vode u glavni grad, gurajući ovo višenacionalno područje na sam rub građanskog rata.

Gotovo 24 sata u ovom su gradu s više od 600.000 stanovnika, domaćinu Zimskih olimpijskih igara 1984.godine, odjekivale salve pucnjeva iz ličnog naoružanja i eksplozije. Prema policijskim izvještajima poginulo je četvoro ljudi, a najmanje ih je osam ranjeno, uključujući muškarca i ženu na koje se pucalo tokom mimohoda glavnim šetalištem organiziranim u znak podrške nezavisnosti. U trenutku kad su odjeknuli hici iz smjera srpskih barikada, mnoštvo je pjevalo "Uklonite barikade, mi smo nenaoružani" i "Mi volimo Bosnu".

Čak i nakon što je postignut dogovor između bosanske vlade, koju vode Muslimani, i vodeće srpske stranke o okončanju opsade, pucnjava se, iako je uklonjeno nekoliko glavnih barikada, nastavila čitave noći.

Blokada grada je počela samo nekoliko sati nakon što su Muslimani i Hrvati katolici, koji zajedno čine 60 posto od 4,3 miliona stanovnika Bosne, većinom glasali za odvajanje od Jugoslavije. Srbi su bojkotirali glasanje te su, čini se, izveli vrlo dobro isplaniranu operaciju u kojoj su srpski strijelci sa maskama na licu rasporedili kamione, autobuse i tramvaje stvarajući barikade, dok su ostali zauzeli položaje za pucanje iz snajperskog oružja.

"Mi nećemo prihvatiti nezavisnu Bosnu i Hercegovinu", jučer je usred opsade izjavio Radovan Karadžić, predsjednik Srpske

demokratske stranke. "Bude li većina Bosanaca ustrajala na nezavisnosti", dodao je, "bojim se da nećemo moći izbjeći međunacionalni rat. Neka ovo bude upozorenje".

Karadžić je još rekao da će u uporedbi s nacionalnim sukobom u toj republici Sjeverna Irska izgledati poput "ljetnog odmarališta". No bosanski ministar vanjskih poslova Haris Silajdžić izjavio je kako očekuje da će Evropska zajednica njegovu zemlju automatski priznati jer je ispunjen njezin zahtjev da se u Bosni održi referendum, kao dokaz podrške nezavisnosti. "Naši građani žele da mi sada postanemo nezavisna i suverena država", rekao je komentirajući neslužbene rezultate. Blokada grada je najviše pogodila stanovnike povijesnog središta grada, uglavnom Muslimane, no ondje je u zamku bili uhvaćeni i čitava bosanska vlada s više od stotinu stranih promatrača koji su došli nadgledati referendum te najmanje 500 novinara. "Jutros su nas pustili da kroz barikade uđemo u grad, no sad nam ne dopuštaju da izađemo", rekao je Colm Doyle (Kol Dojl), šef misije mirovnih promatrača EZ-a. Poslije su se Srbi složili da propuste autobuse sa stranim promatračima do Sarajevskog aerodroma. Na opsadu Sarajeva, Muslimani su reagirali protuudarcem - postavili su barikade oko srpskih dijelova grada. A kako se pucanje nastavilo tokom dana u starom dijelu grada i oko njega, grupa mladih Muslimana odmarširala je u gradsku Skupštinu tražeći oružje kako bi se mogli braniti. "Daj mi svoju pušku. Ja ću uzeti tri četnika (srpske ekstremiste) za taoce", iz mnoštva je dobacio jedan nenaoružani mladić čovjeku s tamnim naočalama i zelenom beretkom na glavi koji je u ruci držao poluautomatsko oružje. "Vi ste im dopustili da odnesu oružje", rekao je drugi, govoreći o razoružavanju teritorijalne odbrane koje je prošle godine provela JNA. Gradski funkcioneri su odbili njihove zahtjeve, ali, nakon nekoliko sati, činilo se da je većina muškaraca na inače pustim ulicama bila naoružana. Srbi su prvo govorili da je opsada grada odgovor na pucanje po Srbinu koji je u nedjelju poslijepodne u muslimanskom dijelu grada mahao srpskom zastavom.

Sjedinjene Američke Države i Evropska zajednica službeno su priznale Bosnu i Hercegovinu, Sloveniju i Hrvatsku 7. aprila, a istog su dana bosanski Srbi proglasili svoju nezavisnu republiku. Iz Srbije su stigle jedinice Jugoslavenske narodne armije ili paravojne jedinice pod vodstvom JNA, preuzevši kontrolu nad gradovima i mjestima na bosanskoj strani Drine, koja čini prirodnu granicu između Srbije i Bosne i Hercegovine. Srbija i mala Crna Gora su 27. aprila proglasile novu, Saveznu Republiku Jugoslaviju. U isto je vrijeme JNA, u kojoj su prevladavali Srbi, objavila svoje povlačenje iz Bosne, u stvari je svoje snage koncentrirala u područjima sa većinskim srpskim stanovništvom, promijenila uniforme i oružje stavila u ruke bosanskih Srba. 1. maja JNA je počela s neprekidnim granatiranjem grada. Deset dana kasnije, 11. i 12. maja, zemlje EZ-a i SAD su u znak protesta povukle svoje ambasadore iz Beograda, glavnog grada Srbije.

SRPSKI PISAC POTPALIO BALKANSKU BAČVU BARUTA

Beograd, Jugoslavija, 28.maja 1992.

Dok svijet sa strepnjom promatra što se događa, srpske snage sistematski razaraju Sarajevo, a srpske paravojne jedinice "čiste" bosanska sela od muslimanskog stanovništva, pretvarajući turistički raj u kosturnicu. Izdaleka se to može činiti nevjerovatnim, no za svakog ko poznaje djela najpopularnijeg srpskog pisca, oživljavanje srednjovjekovnog primitivizma na Balkanu ne predstavlja nikakvo iznenađenje. Nacrt za sve što se danas događa nalazi se u novelama i političkim esejima Dobrice Ćosića, koji je 15. juna postao predsjednik krnje jugoslavenske federacije. Ćosić, 71, sebe vidi kao "oca svog naroda". U svojim djelima on Srbe prikazuje kao superioran slavenski narod na Balkanu, veličajući njihove pobjede u ratu, i istovremeno, žaleći da Srbi uvijek gube u miru. Ćosić je oživio slogan iz devetnaestog stoljeća: Svi Srbi u jednoj državi.

Međutim, Ćosić je otišao i dalje od promoviranja podjele drugih jugoslavenkih republika. On je iz pozadine među pripadnicima srpske manjine u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini te srpskoj pokrajini Kosovu, u kojoj Albanci čine većinu, organizirao mrežu ekstremnih nacionalista koji su silom nastojali provesti njegov program. Ćosić je duhovni otac Slobodana Miloševića, srpskog silnika, a jedan od njegovih štićenika upravlja beogradskom televizijom, Miloševićevim instrumentom za raspaljivanje nacionalnih strasti. "Kad bise to moglo mjeriti u postocima, on predstavlja najuticajnijeg Srbina tokom posljednjih 15 do 20 godina", komentirao je Aleksandar Tijanić, novinar koji je izbliza pratio Ćosićevu karijeru.

Šta je to potaknulo Ćosića da preuzme ceremonijalnu ulogu predsjednika srpske i crnogorske federacije još uvijek je nejasno. Te dvije države su sve što je ostalo od Jugoslavije nakon što su preostale

četiri republike proglasile svoju nezavisnost uprkos nasilnim prigovorima Srbije. Ostaci JNA zajedno sa srpskim paravojnim jedinicama već godinu dana vode rat protiv onih koji su se zalagali za otcjepljenje, što je dostiglo vrhunac u opasadi Sarajeva, koje je predstavljalo savršen primjer višenacionalnog grada.

Sa inflacijom koja se svaki dan povećava za četiri posto i ratnom privredom koja je na rubu propasti te međunarodnim ekonomskim sankcijama koje počinju pokazivati rezultate, sve se više povećava domaća opozicija Miloševiću, a raste i opasnost od građanskog rata u Srbiji. Milošević je izložen napadima nekih nacionalista koji misle da je izgubio rat, dok ga sve veća opozicija, koja se okuplja oko studenata Beogradskog univerziteta, napada zato što je on rat i započeo. Za danas su organizirali, nadaju se, velik mimohod na kojem će se zahtijevati Miloševićeva ostavka.

Mnogi iz opozicije smatraju da će Ćosić potisnuti Miloševića ustranu. "Srbija mora zatvoriti oči i začepiti nos u nadi da će dr. Frankenstein uspjeti zaustaviti svoje čudovište", prošle sedmice pisalo je u časopisu Vreme. Ćosić predstavlja malo poznat aspekt zbunjujućeg sukoba koji je započeo prije godinu dana otcjepljenjem Slovenije i Hrvatske od nekad višenacionalne države. Većinom se za pokolj u Hrvatskoj i divlje razaranja u Bosni krivi Milošević. Premda su muškarci koji granatiraju stambene zgrade u Sarajevu možda nepismeni seljaci, plan za ono što čine uglavnom je osmislio Ćosić, a blagoslovili su ga znanstvenici i pisci, članovi nekad ugledne Srpske akademije nauka i umjetnosti. Ćosić, koji je nekad bio bliski saradnik predsjednika Josipa Broza Tita i član CKSKS, iz partije je istupio zbog srpskog nacionalizma. Kako je Titovom smrću 1981. godine komunizam oslabio, Ćosić se pojavio kao primjer komunista koji se preobratio u nacionalistu i pritom postao uticajan i imućan.

Danas Srbija za ljude izvana predstavlja tajnu. Njezin glavni grad Beograd ima umjereno savremen izgled, a školovani Srbi uspjeli su šarmirati više od jedne generacije diplomata i novinara i uvjeriti ih kako je riječ o zemlji koja čeka da postane dijelom Zapada. Vanjski izgled ne otkriva ništa o tonjenju u primitivizam koje se zbiva među

ljudima ponosne, iako krvave povijesti borbe za svoju nezavisnost, ljudima koji su se nalazili na strani savezničkih snaga u oba svjetska rata. Srbija se punom parom kreće unatrag.

Velik dio razloga za sve ovo leži u Titovoj sklonosti da potiskuje nacionalne mržnje i njegovoj neuspješnosti u stvaranju tržišne privrede i stabilnih političkih institucija. Međutim, dobri poznavaoци Srbije kao odlučujući faktor navode iskvarenost intelektualne elite.

"Naši su intelektualci uvijek bili plaćeni. U Titovo vrijeme sjedili su u Centralnom komitetu Komunističke partije ili u Skupštini", rekla je Latinka Perović, historičar i visoki funkcioner Srpske komunističke partije, koju je Tito smijenio zbog prozapadnjačke orijentacije. "Čitav kulturni život predan je u ruke tim ljudima. To je kompromitiralo i režim i intelektualce. U stvari, oni su sudjelovali u vlasti. Zato nas ne treba čuditi što danas sve stavljaju na nacionalnu kartu".

Prema njezinim riječima, Srbija ne želi vidjeti istinu "o onome što je učinila" u ratu. "Niko se ne pita kako se to moglo dogoditi. Ljudi su ovdje zaštićeni od istine. Jedino što me još čudi je stav naših intelektualaca prema patnjama drugih ljudi. Oni misle da se sve ovo događa nekom drugom".

Ćosićev ekstremni nacionalizam je prvi put izišao na vidjelo 1968. godine, kada je na jednom partijskom zasjedanu upozorio da su Srbi na Kosovu, južnoj pokrajini pretežno naseljenoj Albancima, potlačeni. Upozorio je da će Srbi, ne prestane li to tlačenje, razbiti višenacionalnu državu oživljavajući "stari povijesni cilj i nacionalni ideal" ujedinjenja "svih Srba u jednu državu".

"Nastala je mukla tišina i zatražili smo pauzu", sjeća se Petar Stambolić, u to vrijeme visoki partijski funkcioner. "To je bio početak nacionalne linije u srpskoj politici. Od tog trenutka nadalje možete pratiti stalno provlačenje te niti".

Dvadeset godina poslije Milošević, komunistički birokrata, osnažio je Ćosićeve zamisli provodeći na Kosovu brutalnu raciju pod izgovorom da su tu Srbi ugroženi. "Ja se ne slažem s onima koji

Miloševića opisuju kao nacionalistu i boljševika", rekao je Slavoljub Đukić, čovjek koji je napisao Čosićevu i Miloševićevu biografiju. "Ja ga prije vidim kao čovjeka bez političkih uvjerenja".

Čosić je 1986. godine u SANU objavio nacrt memoranduma u kojem se tvrdi da Kosovo "nije jedino područje gdje se srpski narod nalazi pod pritiskom" te da su "opstanak i napredak" Srba isto tako u pitanju i u Hrvatskoj.

Početkom prošle godine Čosić je udario po Hrvatima, tvrdeći da su oni "najjača destruktivna snaga u Jugoslaviji i vođe antisrpske koalicije". On je neprestano ponavljao da je "povijesni cilj srpskog naroda ujedinjenje svih Srba u jednu državu", te je odbacio konfederaciju republika jer njihove granice "nisu zakonite - niti povijesno niti pravno". Milošević je prihvatio taj pristup i tako je mirno transformisanje Jugoslavije postalo nemoguće.

Prošlog jula, dok su srpske paravojne jedinice raspoređivale oružje i počinjale s bombardiranjem hrvatskih gradova kako bi izazvale rat u istočnoj Hrvatskoj, Čosić je objavio da je Jugoslavija razorena, da postoji "divlja mržnja protiv srpskog naroda" i da je "pacifistička retorika besmislena". Pozvao je Srbe da "stvore svoju vlastitu državu na svojim etničkim prostorima" i konačno "završe borbu za oslobađanje i ujedinjenje koja je trajala dva stoljeća". Hvalio je Miloševića kao "najvećeg srpskog vođu" u posljednjih pola stoljeća. Čosić nije izašao izvan svojih široko postavljenih granica, suzdržavajući se od komentara o klanjima koja su uslijedila. On nije pozivao na oružani ustanak Srba u Bosni i Hercegovini, ali se napad podrazumijevao u njegovom programu za ujedinjenje svih Srba u jednu državu. Danas postoji samo skromna nada za Čosićevu ujedinjenu srpsku državu, a njegova je sloboda djelovanja ograničena.

Srbi "sad imaju osjećaj da su gubitnici", rekla je pobornica za prava čovjeka Sonja Liht, koja je navela kako se očekuje da će se uskoro i Kosovo otcijepiti. Zbog rastućeg pritiska, naoružanih paravojnih snaga koje mu stoje na raspolaganju, Milošević, također, može

izazvati sukob sa domaćom opozicijom u Srbiji, te tako započeti razoran građanski rat.

Čosić je suočen s izborom - ili pokušati istisnuti Miloševića, ili ga podupirati dok brod tone. On je pozvan da napiše novo poglavlje srpske povijesti, a naslovi njegovih dviju trilogija u sebi sažimaju stanje u čijem stvaranju je on sam učestvovao. Jedna nosi naslov Vrijeme smrti, a druga Vrijeme zla.

ETNIČKO ČIŠĆENJE: JUGOSLAVENSKE VLASTI POKUŠAVAJU U MAĐARSKU DEPORTIRATI 1.800 MUSLIMANA

Palić, Jugoslavija, 3. jula 1992.

Ponašajući se na način koji u Evropi nije vidjen od vremena drugog svjetskog rata, jugoslavenska vlada, kojoj su na čelu Srbi, iznajmila je prošle sedmice voz s 18 vagona, nastojeći u Mađarsku deportirati cjelokupno stanovništvo jednog muslimanskog sela.

Prema svjedočanstvima seljaka, oko 1.800 putnika, među kojima 70 majki sa djecom na rukama, istjerano je iz Kozluka, sela u istočnoj Bosni, nakon što su dva oklopljena tenka provalila na glavni trg a srpske paravojne snage zaprijetile da će ga dići u zrak. Naređeno im je da se popnu na voz koji je trebao ići u Mađarsku. Budući da ih je samo jedan dio imao putne isprave, Mađarska odbija da ih propusti. Nakon što su u vozu proveli četiri dana, ovi su seljaci odvedeni u logor za Muslimane u Paliću, blizu mađarske granice, u koji je natrpano tri puta više ljudi nego što su njegovi kapaciteti.

Taj događaj je najnoviji potez pun okrutnosti u već vrlo okrutnom ratu, rekli su strani promatrači, to je dio politike jugoslovenske vlade, kojoj su Srbi na čelu, "etničkog čišćenja" inače povijesnih muslimanskih dijelova Bosne.

Strani promatrači uvjereni su da srpski silnik Slobodan Milošević podupire korištenje tenkova i zastrašivanja koja provode srpske paravojne jedinice, te da koristi Crveni križ Srbije za završavanje posla. Lokalni Crveni križ, za koji međunarodni promatrači kažu da djeluje kao dio srpske vlasti, poslao je ili je pokušao poslati najmanje 7.000 stanovnika Bosne iz zemlje, kršeći na taj način, prema mišljenju

predstavnik UN-a, međunarodni zakon o postupanju prema izbjeglicama.

Ovaj deportacijski voz nije pojedinačan slučaj, rekao je Ron Redmond, glasogovornik Visokog komesarijata UN-a za izbjeglice u Ženevi. UNHCR primjenjivanje "etničkog čišćenja" i svaki postupak koji ga potpomaže smatra "izopačenošću". A radnici Visokog komesarijata u Beogradu izjavili su da UNHCR, zbog tih deportacija, priprema protest jugoslavenskoj federaciji.

Napad na Bosnu, uz podršku iz Srbije, stvorio je najveću rijeku izbjeglica u Evropi nakon drugog svjetskog rata. Komisija UN-a je ove sedmice procijenila da je tokom prošle godine 1,7 miliona ljudi ostalo bez svojih domova, 1,1 milion u Bosni i Hercegovini i 617.000 u Hrvatskoj. Broj se svakim danom povećava za nekoliko hiljada.

Oko 204.000 ratnih izbjeglica iz Bosne nalazi se u Srbiji, oko 40.000 su Muslimani, a ostali su Srbi. Srpski Crveni križ Srbije, srpske izbjeglice smješta u privatne kuće ili hotele dok, prema riječima njihovog predstavnika, kad god je to moguće, Muslimane šalje izvan zemlje.

U Banjoj Bašti, gdje se na srbijanskoj strani rijeke Drine okupljaju izbjeglice, sekretarica ogranka Crvenog križa Nada Ivanović opravdava takve postupke. "Previše mrtvih tijela (Srba) stiže s druge strane rijeke. Niko ko je izgubio rodaka nije voljan ugostiti one koji dolaze s druge strane." Upravo je ona poslala pet autobusa izbjeglica iz Višegrada, protiv njihove volje, u Makedoniju. "Oni su željeli tamo otići", izjavila je prošle sedmice, dok je Abdulahu Osmanagulis, neslužbeni vođa izbjeglica, rekao: "Nismo imali nikakvog izbora".

Radnica Crvenog križa Srbije, upraviteljica logora Palić u kojem su bili smješteni Muslimani utjerani u voz za izbjeglice, tvrdi slično. Upraviteljica logora, koja se predstavila samo kao Nada, objasnila je da su sve izbjeglice "dobrovoljno napustile svoje domove" i da su potpisale dokumente kojima svoju imovinu predaju novous-

postavljenim srpskim vlastima u Bosni.

Ona je izjavila da je najmanje 5.000 ljudi prošlo kroz logor.

Insistirala je da bude prisutna mojim razgovorima s Muslimanima te je na taj način mnoge od njih zaplašila. Uvjeti su primitivni i mnoge izbjeglice, pogotovo stariji, nemaju gdje sjesti, ali su svi odbacili upraviteljičine tvrdnje. Hazim Kavazović-Osmanović, 60, iz Zvornika, sjedio je na podu u logoru kad se voz za deportaciju zaustavio na stanici udaljenoj oko kilometar i po. Poput onih u vozu, i njega su zlostavljale srpske paravojne jedinice, koje su ga i prisilile da pobjegne iz svoje domovine.

"Natjerali su nas da odemo. Stalno su nam prijetili. Tokom noći su ubijali ljude. Do nas je došao neko od članova gradske vlasti i rekao da je za nas bolje da odemo", ispričao nam je Hazim.

"Kad smo prešli most i došli u Srbiju, službenici na granici su nam rekli da možemo ući u Srbiju, ali da se nećemo više moći vratiti", priča Čamila Mehmedbegović, 59, još jedna od prognanih iz Zvornika. Dvije druge žene iz istoga grada rekle su nam da su svoje kuće, zemlju i svu imovinu "darovale" srpskoj vojsci.

Od ljudi iz deportacijskog voza čuli smo slične priče. Stanovnici Kozluka, mjesta od oko 5.000 stanovnika sjeverno od Zvornika, poput onih iz Višegrada, smještenog u dolini rijeke Drine, opisali su nam moru koja je započela kad su Srbi u aprilu preuzeli kontrolu nad tim područjem. Postavili su novo rukovodstvo, koje je oko mjesec dana prije sve Muslimane otpustilo s posla. Prestala je dostava hrane i lijekova, pa su Muslimani, nakon što su srpski vojnici opljačkali i spalili nekoliko kuća te silovali nekoliko žena, ponudili da odu. Prošlog četvrtka dva tenka su ušla u mjesto.

"Rekli su nam da nas ne mogu više štiti", priča Mehmedalija Mulaibišević, 35. "Rekli su da je naše mjesto dio 'etnički čiste' srpske regije i da je nezamislivo da na ključnom čvorištu puteva bude muslimansko selo".

Preostali stanovnici Kozluka autobusima su odvezeni u Šabac, grad u sjevernoj Srbiji, gdje ih je čekao poseban voz kojim su poslani na mađarsku granicu.

"Sve je bilo unaprijed pripremljeno", izjavila je Judith Kumin

(Judith Kumin), predstavница Visokog komesarijata UN-a za izbjeglice u Beogradu, glavnom gradu Srbije. Kumin je također izjavila da nema načina na koji bi njihov ured, sa 85 zaposlenih koji pokrivaju sve bivše jugoslavenske republike, mogao u kontekstu ovog problema s izbjeglicama, koji eksplodira "eksponencijalnom brzinom", osigurati osoblje koje bi štitiло prava izbjeglica u logoru Palić.

"ODNIJELA GA RIJEKA"

Miratovac, Jugoslavija, 3. jula 1992.

Hasnija Pjeva bila je svjedok pogubljenja svog muža Nenada na terasi njihove kuće izvan Višegrada.

Bilo je 7 i 30 ujutro 24. juna i Nenad se vraćao iz noćne smjene u tvornici kad su ga uočili naoružani muškarci u uniformama srpskih paravojnih jedinica. Nenad je pokušao pobjeći prema obližnjoj riječnoj obali, ali su ga vojnici ubili na mjestu. Odvukli su njegovo tijelo na most, a zatim ga bacili u zelenu vodu rijeke Drine.

"Nisam ga sahranila", rekla nam je Hasnija dva dana poslije, očiju punih suza, "odnijela ga rijeka".

Abdulahu Osmanagulis je živio u svojoj kući u Višegradu doslovno kao zatvorenik otkako su srpske snage prije tri mjeseca zauzele taj većinom muslimanski grad. Spalili su dvije stare džamije i danonoćno krstarili ulicama pucajući iz ličnog naoružanja. Početkom prošle sedmice troje njegovih komšija ubijeno je u svojim kućama.

"Tijela su naprosto bila ostavljena da leže u avliji", priča Osmanagulis. Bilo mu je jasno da je došlo vrijeme da napusti svoju kuću.

Muž Emine Hodžić silom je odveden jedno popodne, da bi navečer istog dana odveli je i njenog sina. Muža Medihe Tiro odveli su muškarci lica obojenih u crno.

Sva ta ubistva dogodila su se prošle sedmice u bosanskom gradu čiju je "na Drini ćupriju", sagradenu u turska vremena, ovjekovječio jugoslavenski pisac Ivo Andrić. Sada su tu dva mosta, a nakon događanja prošle sedmice oba će naći svoje mjesto u dokumentaciji o ratnim zločinima.

Osim nepoznatog ali očito malog broja onih koji su uspjeli pobjeći,

svi snažni Muslimani, muškarci i mladići iz Višegrada koji nisu uspjeli pobjeći pred osvajačima, bili su, prema izjavama brojnih očevidaca, ubijeni.

"Većina ubistava izvršena je na mostu. Tijela žrtava su zatim bacana u rijeku", priča Osmanagulis, 73, neslužbeni vođa preživjelih. Čini se da je bilo smaknuto na desetine ljudi, ako ne i stotine. Niko ne zna o kojem je broju tačno riječ.

"Kad bi rijeka Drina znala govoriti, mogla bi nam reći koliko je mrtvih odnijela", rekla je Hasnija Pjeva.

Prema navodima bosanske vlade, Višegrad, sa oko 30.000 stanovnika, jedan je od niza gradova u kojima su u protekle dvije sedmice srpske snage provele "etničko čišćenje" nad Muslimanima.

"U Višegradu je vladao haos. Sve je bilo spaljeno, opljačkano ili uništeno", kaže jedan od protjeranih stanovnika Višegrada, 43, koji mi je, uz kafu u kafiću u Miratovcu, pričao o užasnim događajima, ne želeći otkriti ni svoje ime ni zanimanje. On je uspio pobjeći samo zato što je bio invalid s gangrenoznom nogom.

Oni koji su preživjeli pokolj su stari, nejaki, djeca i žene. Potreseni onim što su vidjeli, većina njih jedva da može govoriti ili upravljati svojim osjećanjima. Osmanagulis tvrdi da su dvije žene bile silovane. Njihov je jad još povećan poniženjima koja moraju podnositi od lokalnog Crvenog križa Srbije u čijoj se nadležnosti nalaze.

Protiv svoje volje, 280 ljudi je prebačeno u Makedoniju, državu koja se takodjer odvojila od Jugoslavije, u konvoju od pet autobusa, preko čitave Srbije, glavne države u novoj Jugoslaviji. Prešli su više od 400 kilometara. Crveni križ Srbije im je dao hranu i odjeću, ali je insistirao na tome da potpišu dokumente u kojima izjavljuju kako se prema njima dobro postupalo te da žele otići u Makedoniju.

"Mi smo svi željeli ići na Kosovo ili Sandžak", dva područja unutar Srbije gdje uglavnom žive Muslimani, objasnio je Osmanagulis, "ali oni su nas slali u Makedoniju. Nismo imali nikakvog izbora".

On je nosio dokumenat kojim se od makedonskih pograničnih

vlasti traži da im osiguraju pasoše i omoguće ulazak čitavoj grupi. Ali Makedonija, koja je primila više od 30.000 izbjeglica iz Bosne, a još uvijek nije priznata od zapadnih zemalja niti prima ikakvu pravu pomoć, prestala je primati izbjeglice, pogotovo Muslimane zbog, kako nam je rekla Mira Jankovska, vladin glasnogovornik u Skoplju, ozbiljnih problema koje ima sa svojom muslimanskom manjinom.

I tako Makedonci nisu dopustili da oni koji su preživjeli pokolj u Višegradu pređu granicu. A bilo je 4 sata ujutro.

Osmanagulis se posavjetovao s vozačima i svi su se složili da bi se trebali iskrcati te pokušati pojedinačno, pješice preći granicu. Ali makedonska policija ih je vratila natrag. "Ja sam počeo trčati prema autobusima, a ostali su me pratili. Međutim, kad su nas vozači vidjeli, okrenuli su autobuse i otišli", priča Osmanagulis.

Tako je grupa preživjelih Višegradana provela tog 25. juna šesnaest sati na ničijoj zemlji, na međunarodnom autoputu, bez hrane, vode, zaklona ili pomoći, napušteni od Crvenog križa, nigdje dobrodošli. Njih petnaest bilo je staro preko 80 godina, a najmanje isto toliko bilo je djece mlađe od dvije godine. Stajali su i sjedili od 4 sata ujutro do 8 sati navečer, izloženi vrelom podnevnom suncu i žestokoj ljetnoj kišnoj oluji.

Muslimani Albanci iz siromašnog sela na jugu Srbije, oko 20 minuta vožnje od graničnog prelaza, donijeli su im kruh, vodu i paradajz. Navečer su stigli s traktorima i taksijima i prebacili ih u svoju malu džamiju. Dva dana poslije, na savjet lokalnog liječnika koji se bojao pojave epidemije, razmješteni su po porodičnim kućama.

"Da nam ovi seljaci nisu pomogli, pola bi nas umrlo od gladi ili bolesti", kaže Osmanagulis. Jedna je žena, 92, nakon svih tih muka, umrla. Pokopana je u nedjelju.

Sada preživjeli Višegradani sjede u tom selu, na kraju prljavog puta prekrivenog rupama, spavaju na podovima i ležajevima skromnih kuća, uhvaćeni u procijepu neprijateljstva između Srbije i Makedonije, bez zaštite ijedne organizacije za brigu o izbjeglicama,

bez mogućnosti da stupe u kontakt bilo s kim izvan tog sela jer nema telefona.

"Mi imamo izreku", rekao je Osmanagulis, sažimajući njihovo loše stanje: "Nebo je previsoko, a zemlja je pretvrda".

ZATVORENICI SRPSKOG RATA

Priče o gladi i mučenju u logoru sjeverne Bosne

Manjača, Bosna i Hercegovina, 19. jula 1992.

Pognutih glava i ruku prekrizanih na ledima, muslimanski zatvorenici stajali su postrojani ispred svojih srpskih zarobljivača. Jedan po jedan sjedali su na metalnu stolicu bez naslona, a zatim kleknuli kako bi im obrijali glave.

Izdano je naredenje koje se nije moglo čuti na udaljenosti od 200 metara i zatim se svaka skupina od po 20 zatvorenika trčecim korakom vratila u hangare, u kojima su živjeli u gotovo stalnom mraku. Stražari na ulazu mahali su svojim gumenim palicama kao da nagovještavaju početak batinanja.

Scena za novinara koji je bio u posjeti, bila je bolna, ako ne i namjerna demonstracija poniženja koje svemoćna srpska vojska svakodnevno odmjerava Muslimanima i Hrvatima u etničkom čišćenju iz područja koja je osvojila.

Vojska Manjaču naziva logorom za ratne zarobljenike. Ali u ogromnim štalama, u koje mi je bilo zabranjeno ući, prema tvrdnjama upravo puštenih muslimanskih zatvorenika, premlaćivanje i mučenje dio su svakodnevnog postupka. Oni tvrde da su u prošlom mjesecu umrla najmanje tri zatvorenika. Zatvorenici spavaju na kamenom podu, lišće im služi kao ležaj, a jedan prekrivač dolazi na četiri muškarca ili mladića. Njih osmorica dijele prostor koji odgovara jednom pregratku za konja. Mogu se tuširati jednom u petnaest dana, a većina ih još uvijek nosi istu onu odjeću koju su imali na sebi kad su stigli ovamo prije šest sedmica.

Prilikom da u utorak posjetim Manjaču, a to je bila prva posjeta jednog zapadnog novinara tom logoru, dobio sam zahvaljujući

činjenici da je Međunarodni Crveni križ tog dana po prvi put posjećivao logor.

"Mi ništa ne krijemo", izjavio je za Newsday pukovnik Milutin Vuketić, zamjenik komandanta krajiškog korpusa u svojoj u blizini smještenoj komandi, dok je puštao da ga predstavnici Crvenoga križa čekaju. No vojska je odbila zahtjev Newsdaya da se njegovom novinaru omogući obilazak logora, umjesto toga ponudili su da razgovara s osmoricom nasumce izabranih zatvorenika i logorskim liječnikom. Naoružani stražari prisustvovali su svakom razgovoru, vojni ispitivači postavili su većinu pitanja, a vojna televizijska ekipa je sve snimila. Ni jedan zatvorenik nije u tim okolnostima kritizirao način života u logoru, ali su ga zato bivši zatvorenici, koje sam intervjuirao izvan logora, opisali kao mjesto gdje je premlaćivanje uobičajena pojava.

Osmorica mojih sagovornika dovedena su u stroju, stupajući, na mali trg blizu ulaza u logor. Dok su dolazili, glave su im bile pognute, a ruke prekrizane iza leđa. Bile su im podijeljene zatvoreničke uniforme, ali nosili su cipele u kojima su došli, većinom bez pertli. Svi su izgledali blijedo, izmučeno i pod pritiskom.

Jedan od zatvorenika, gospodin V. rekao nam je, dok su stražari pratili svaku njegovu riječ, da je, s obzirom na okolnosti, u logoru sve u redu. "Imamo smještaj i hranu. Sve je dobro".

Manjača je jedna od čitavog niza novih zatvoreničkih ustanova, koje jedan službenik američke ambasade u Beogradu rutinski naziva koncentracionim logorima. Oni predstavljaju još jedan od primjera kršenja prava čovjeka koja sad kulminiraju u razmjerima koji u Evropi nisu viđeni od nacističkog Trećeg Rajha.

Svjedoci u Banjoj Luci, Zagrebu i drugim mjestima detaljno opisuju ubistva, masovne deportacije i postupke izgladnjivanja i nebrige. Manjačom upravlja vojska, u čijim jedinicama još uvijek postoji određena disciplina. Vođe glavne muslimanske dobrotvorne organizacije i političke stranke ovaj logor nazivaju hotelom prve klase

u usporedbi s užasnim pričama koje su čuli o logorima kojima u općinama sjeverne Bosne upravljaju lokalni policajci.

Logor je smješten u brdovitom kraju, oko 25 kilometara južno od Banje Luke, drugog po veličini grada u novoj republici i glavnog uporišta Srba željnih rata. Neposredno ispod tog mjesta je velika vojna baza, koja vrvi od tenkova, raketa i druge vojne opreme. Rukom napisan znak na rubu logora upozorava: NE ULAZI, OPASNO PO ŽIVOT.

Nekadašnji poligon za vježbanje JNA danas je višestruko ograđen bodljikavom žicom, okružen novoiskopanim minskim poljima i stražarnicama te nalikuje Stalagu 17 ili nekadašnjoj granici između Istočne i Zapadne Njemačke. Ovdje su stotine naoružanih policajaca i vojnih stražara zadužene za, kako je procijenjeno, 3.000 zatvorenika, a čuvari u obilazak sa sobom vode njemačke ovčare. Kad je prošle sedmice stigla delegacija Crvenoga križa, zatvorenici su bili vani i gradili nešto što je ličilo na još jedan krug ograde.

Međutim, uopće nije bilo jasno jesu li zatvorenici doista ratni zarobljenici, jer je velik dio njih govori da uopće nisu uzeli oružje u ruke protiv Srba koji su napali njihove gradove. Dvojica od osmorice zatvorenika dovedenih na razgovor rekli su da nisu sigurni zašto su dovedeni u logor, dok su druga dvojica rekli kako su imali uredno prijavljene puške koje su predali kad su to zatražili srpski osvajači njihovih sela.

S., Hrvat, rekao je da je uhićen nenaoružan, dok je nosio hranu braniocima svog sela Mile, kod Jelice, koje su Srbi napali prije nekoliko mjeseci. V., Musliman, rekao je da se muslimanska zajednica njegovog grada, Skender-Vakufa, predala Srbima te da "meni samom nije jasno zašto sam ovdje", rekao je.

Obojici je oko 35 godina. (Njihova se imena ne navode da bi ih se zaštitilo, s obzirom na opasne uvjete u kojima žive.)

Prema riječima direktora Merhameta, ugledne muslimanske dobrotvorne organizacije u Banjoj Luci, većina ljudi koji se nalaze na Manjači nije bila ni na kakav način u vezi s ratnim sukobima. Bivši

zatvorenici s Manjače, oslobođeni prošle sedmice, također kažu da se samo nekoliko muškaraca od svih zatvorenih u logoru borilo protiv Srba. U stvari, logor je vjerovatno otvoren s drugom svrhom - kako bi se prikupili taoci za razmjenu. Gradonačelnik Banje Luke Predrag Radić izjavio je da su Srbi ponudili zamjenu zatvorenika s Manjače za srpske ratne zarobljenike u hrvatskom ili muslimanskom zarobljeništvu.

Ali, ako ovi ljudi nisu bili borci, kako je onda moguće objasniti samovoljno i brutalno ponašanje prema njima tokom transporta u logor i tamničenja.

"Odveli su nas iz naših kuća 27. maja", priča nam S., sedamna-estogodišnji Musliman iz Ključa. "Nije bilo nikakvih borbi. Rekli su nam da ćemo dobiti dokumente, ali nismo dobili ništa." Prvo su njega, njegovog oca, djeda i brata odveli u Sanski Most te ih tamo držali 12 dana, da bi ih zatim poslali za Manjaču u konvoju od šest zatvorenih kamiona, u svakom je bilo natrpano 150 ili više ljudi.

Rekao nam je da je putem umrlo osamnaest ljudi. "Na kraju puta vidio sam gomilu ljudskih tijela. Bilo je zagušljivo, umrli su od nedostatka kisika".

Ovaj mladi čovjek, s kojim sam razgovarao u banjalučkoj džamiji u koju je vojska prošle sedmice iskrcala 105 zatvorenika, želio je svoje ime zadržati u tajnosti, zabrinut za ostale članove svoje porodice, uključujući oca, koji je još uvijek na Manjači.

K., 17, iz Sanice Gornje priča kako je bio uhapšen 29. maja, kad su vojnici upali u pretežno muslimansko selo. "Niko od Muslimana niti metka, ali Srbi su ipak pucali i ubijali ljude." Prema njegovim riječima, njegov je amidža, koji je imao lovačku pušku, karabinku, bio je ubijen pred svojom kućom. Njegov otac je odveden i strijeljan, a K. je za to doznao tek nakon što je pušten iz logora.

On i drugi snažniji muškarci iz njegovog sela kamionima su prebačeni u Ključ. Kaže da su ih ondje ispitivali i tukli čeličnim žicama, pendrecima, kundacima pušaka i palicama. "U školu je bilo

zatvoreno 300 ljudi, a za devet dana dobili smo za jelo samo dva sendviča."

SITNICA
SITNICI
Ali to je bio samo uvod u još veće muke. Autobusima su ih prebacili u mjesto Sitnice, udaljeno 30 kilometara, gdje su, na izlasku, morali protrčati 140 metara između dva reda čuvara koji su ih tukli. Jugoslavenski su komunisti ovu tehniku primjenjivali u koncentracijom logoru na Golom otoku, kratko nakon drugog svjetskog rata, i dali su joj nadimak "vrući zec". "Bilo je nemoguće doći od jednog do drugog kraja za manje od pet minuta", sjeća se K. Nakon što je u Sitnicama bio zatvoren sedmicu dana, prisilili su ga da pješice ode na Manjaču, udaljenu 30 kilometara. "Dva dana nismo dobili ništa za jelo. Dali su nam svakom po čašu vode. Svakog koji više nije mogao hodati su tukli".

U logor su stigli 7. juna, potpuno iscrpljeni. "Svaki drugi dan dobili bismo dva decilitra vode, taman toliko da ovlažimo usne. Bilo je dana kad nismo dobili ni komad kruha", sjeća se K.

Svaki drugi dan navečer, nakon što bi zatvorenici legli, logorski stražari bi ih tukli. Stražari bi, prolazeći kraj štala, pročitali desetak imena. Zatvorenici bi ih zatim slijedili do male sobe pokraj kuhinje, gdje bi onda svakog od njih tukli 20 minuta do pola sata.

"Tukli bi nas dok se ne bismo srušili", priča K. "Najbolje je bilo ostati na nogama što duže. Bilo je lakše podnositi udarce po uspravnom tijelu nego biti udaran nogom". Jedan zatvorenik dobio je nadimak "Gumeni" jer nikad nije dopustio da bude srušen na pod.

Odgovarajući prošle sedmice u logoru na naša pitanja, zatvorski je liječnik, Musliman, također zatvorenik, rekao da niko nije umro osim jednog čovjeka koji je izdahnuo od srčanog napada. Ali K. tvrdi da su dvojica muškaraca, tridesetgodišnji Hrvat i dvadesetosestogodišnji Musliman, prošlog mjeseca podlegli zlostavljanjima.

To popodne, kad je liječnik govorio posjetiocima, Mirsad Mesenović, 27, iz Blagoje, bio je sahranjen u obližnjoj Banjoj Luci. Prema K.-ovim riječima i iskazima drugih, tek oslobođenih zatvorenika, Mesenović je bio metkom pogođen u kičmu i prebačen

na Manjaču gdje mu je ukazana samo prva pomoć. Iz logora je bio otpušten 11. jula, da bi slijedećeg dana umro u Banjoj Luci.

K. kaže da su mnogi zatvorenici imali slomljena rebra i druge ozljede, no niko nije odlazio liječniku strahujući od još većih batina.

Kad su bili oslobođeni, K. i njegovi suzatvorenici nisu imali nikakve papire ili dokumente. Jednostavno su ih odvezli u Banju Luku i ostavili u džamiji. Prema navodima Glasa, službenih banjalučkih novina, dopušteno im je da se kreću gradom, ali se ne mogu vratiti svojim kućama u sjevernoj Bosni.

Nemaju nikakve lične dokumente, niti očekuju da će do njih ikad opet doći. Kao posljednji izraz prezira uprave logora prema zatvorenicima, stražari su sve zaplijenjene lične dokumente zatvorenika - pasoše, vozačke dozvole, pisma, recepte, čak i novac, pobacali u dvije velike kartonske kutije u liječnikovu uredu. I tamo su ostali.

"NEMA HRANE, NEMA ZRAKA"

Banja Luka, Bosna i Hercegovina, 19. juna 1992.

Logor je, u stvari, otvoreni rudnik u kojem je samo trećina zatvorenika zaklonjena od padavina, a većina ih mora, prema navodima svjedoka, stajati u blatu. Svakodnevno umire šest do deset ljudi. Jedan saradnik muslimanske dobrotvorne organizacije Merhamet, koji je prošle sedmice primio izvještaj o logoru, priča nam: "Hrpa na koju su pobacana ljudska tijela raste. Nema hrane. Nema zraka. Nema medicinske pomoći. Čak je i trava oko rudnika potpuno počupana. Kad smo to čuli, digla nam se kosa na glavi".

Sve je više činjenica koje ukazuju na to da je u Omarskoj, mjestu blizu glavnog grada sjeverne Bosne, sad okupiranog od Srba, logor smrti u koji su srpske vlasti uz pomoć vojske otpremile na hiljade Muslimana. Prema vijestima, ondje vlada epidemija žutice, a brzo se šire i druge bolesti. Svjedoci navode i riječi upravitelja logora kojima on upozorava zatvorenike da iz logora nikada neće izaći živi. Ti iskazi nisu vjerodostojno potvrđeni.

Za razliku od Manjače, o ovom se logoru, koji je međunarodnim organizacijama za pomoć poznat otkako ga je Jugoslavenska narodna armija prošle godine, tokom rata u Hrvatskoj, koristila za smještaj zarobljenika, ne zna gotovo ništa pouzdano, kao ni o desetak drugih zarobljeničkih logora u sjevernoj Bosni kojima upravlja lokalna policija. Međunarodni Crveni križ je Omarsku stavio na popis logora koje kani posjetiti, ali još uvijek nije službeno zatražio dopuštenje da to i učini.

Razgovori s izbjeglicama iz tog područja sjeverne Bosne ukazuju na to da je barem dio zatvorenika u Omarskoj sudjelovao u borbama protiv vojske koja je napala njihove gradove i sela.

Bosna i Hercegovina, jula 1992. Zarobljenički logor Manjača kod Banje Luke. Ograda sa bodljikavom žicom i upozorenje da je sve minirano. (Copyright Andree Kaiser / G.A.F.F.)

Bosna, septembra 1992. U logoru Manjača, blizu Banje Luke. (Copyright Boris Geilert / G.A.F.F.)

Bosna, septembra 1992. U zarobljeničkom logoru Manjača blizu Banje Luke, u koji su internirani zarobljenici, a koji su tvrdili da nisu nosili nikakvo oružje. (Copyright Boris Geilert / G.A.F.F.)

Bosna, septembra 1992. U logoru Trnopolje kod Prijedora. I gimnastička sala je puna. (Copyright Boris Geilert / G.A.F.F.)

Bosna, septembra 1992. Bosanskohercegovački policajci sa navodnim aktima o zarobljenim aktima o zarobljenima logora Omarska pred sobom, dok diskutiraju o sudbini iščezlih zarobljenika. (Copyright Boris Geilert / G.A.F.F.)

Bosna, septembra 1992. Željko Mejaki, komandant nedavno zatvorenog logora smrti u rudniku Omarska. (Boris Geilert / GAFF)

MEJAKI

Bosna, septembra 1992. Logor Trnopolje kod Prijedora. Logor se nalazi na terenu i u prostorima jedne škole. Jedan razred. (Copyright Boris Geilert / G.A.F.F.)

Stoga bi, za razliku od Manjače, Omarska mogla biti pravi logor za ratne zarobljenike.

Saradnik Merhameta, čije se ime ne navodi zbog njegove sigurnosti, rekao nam je: "Ono što ste vidjeli u Manjači je hotel A kategorije u poređenju s drugim logorima". On kaže da su civilne i vojne vlasti u više navrata odbile zahtjev Merhameta da dopuste slanje delegacije ili hrane u logor. Dio problema je i u tome što ni jedna ni druga vlast ne žele reći ko stvarno upravlja logorom. "Garantujem vam da nikad nećete otkriti ko je odgovoran za ono što se tamo događa", rekao nam je službenik Merhameta.

Jedan od predstavnika muslimanske političke stranke SDA procjenjuje da je u logoroima na području oko Banje Luke zatvoreno oko 30.000 Muslimana i Hrvata. Drugi logori se koriste za druge etničke grupe. Otvoreni su i logori za Srbe koji se nisu odazvali obaveznoj vojnoj mobilizaciji.

Bivši zatvorenici iz Manjače pričaju o još jednom logoru koji se nalazio u blizini i u koji su odvođeni mladi Srbi iz Banje Luke. "Koliko mi znamo, tamo se nalazi oko 700 Srba. Znali smo ih noću čuti kako se oglašavaju poput ogladnjelih vukova", ispričao nam je K., sedamnaestogodišnjak pušten iz Manjače prije nešto više od sedmicu dana.

Vojne vlasti i Crveni križ obznanili su postojanje logora u Omarskoj, ali su odbili sve zahtjeve da se dozvoli posjeta. Major Milovan Milutinović, glasnogovornik JNA, koja je ime promijenila u "vojska Republike srpske," izjavio je: "Postoje mjesta na kojima su okupljeni muslimanski ekstremisti. Mislim da su otamo već prebačeni".

Službenik lokalnog Crvenog križa je izjavio da ne zna za "nikakve civile" u Omarskoj.

Predstavnik SDA je rekao da je vojska odbila sve zahtjeve za posjetu logoru, navodeći da se Omarska nalazi u "jako opasnom području". On je primijetio da kroz Omarsku prolazi željeznička pruga te da vozovi redovno saobraćaju.

"POPUT AUSCHWITZA"

Srbi ukrcavaju Muslimane u teretne vagon

Banja Luka, Bosna i Hercegovina, 21. jula 1992.

U svojoj revnosti kojom "čiste" sjevernu Bosnu od njezinih Muslimana i Hrvata, Srbi koji su preuzeli kontrolu nad tim područjem, deportirali su tokom prošlog mjeseca na hiljade nenaoružanih civila u zapečaćenim teretnim vagonima. Prema svjedočanstvima prognanika koji su preživjeli te muke, u svaki teretni vagon natrpali bi stotine žena, djece i staraca za iscrpljujuće putovanje od tri ili više dana u srednju Bosnu.

Began Fazlić priča: "Nije bilo ni hrane, ni vode, ni svježeg zraka. Nije bilo zahoda, već samo rupe u podu koje su se ubrzo napunile izmetom". Još je uvijek nepoznat broj ljudi, posebno djece i staraca, koji su, prema vijestima iz prve ruke, umrli tokom deportacija.

"Mogli ste vidjeti samo ruke kako vire kroz male rupe za ventilaciju", priča jedan saradnik SDA, muslimanske političke stranke, koji je vidio prva dva voza. "Nije nam bilo dopušteno da se približimo. To je izgledalo poput deportacije Jevreja u Auschwitz".

Danas, prema navodima predstavnika muslimanske zajednice, više nema Muslimana ni u jednom većem gradu sjeverozapadne Bosne gdje su oni, inače, činili više od 90 posto stanovništva.

Način deportacije potvrdio je Stojan Župljanin, šef policije u Banjoj Luci, drugom po veličini gradu u Bosni i Hercegovini, koji predstavlja uporište srpskog naroda u Bosni. Rekao nam je: "Mi smo organizovali siguran transport za Muslimane koji su željeli emigrirati."

Zbog srpske agresije više od milion Bosanaca ostalo je bez svojih domova, a putnički vozovi puni deportiranih ljudi čekaju na

granicama bivše Jugoslavije da pređu u zemlje koje su ih voljne primiti. No, prema navodima muslimanskih predstavnika, prebacivanje stanovništva po sjevernoj Bosni odigravalo se gotovo isključivo u zapečaćenim teretnim vozovima.

Prema navodima svjedoka, prva dva voza, u kojima se nalazilo oko 4.000 ljudi deportiranih iz mjesta Kozarca, prošla je kroz Banju Luku oko 12. juna. Dio ljudi je bio u putničkim vagonima dok je većina putovala u stočnim.

"Čak su i ljudi koji su bili u putničkim vagonima izgledali iscrpljeno i bili u užasnom stanju. Ali stražari nisu dopuštali da iko s njima razgovara", priča saradnik Merhameta, ugledne muslimanske dobrotvorne organizacije u Banjoj Luci, koji je također bio na licu mjesta pri prolasku prvih vozova. (I Merhamet i SDA se nalaze u velikoj opasnosti pa se zbog toga njihova imena ne navode.)

Nakon vozova koji su prošli oko 12. juna, prema navodima muslimanskih predstavnika, teretni vagoni natrpani deportiranim ljudima redovito su prolazili kroz Banju Luku, ali to se događalo nakon što bi počinjao noćni policijski sat, u vrijeme kad se niko od građana nije smio približiti stanicu.

Glasnogovornica Međunarodnog Crvenog križa prošle sedmice je izjavila da je njezina organizacija čula glasine o deportacijama u zapečaćenim teretnim vagonima, ali da nije bila u stanju ustanoviti nikakve stvarne dokaze.

Šef policije Župljanin prikazao nam je deportacije u ružičastom svjetlu, sugerirajući da su starci, majke s djecom i mala djeca, u stvari, zatražili da budu deportirani na način koji krši međunarodne konvencije o zaštiti civila u ratu. Župljanin je izjavio da su vozovi bili organizovani zato što je "određen broj (muslimanskih i hrvatskih) građana izrazio želju da se iseli iz srednje Bosne". On je naveo da su izbjeglice bile sretne što su prevožene u stočnim vagonima: "Niko od izbjeglica nije tražio vagon prvog razreda, niko od njih nije rekao da ne želi ići ako im ne osiguramo putnički voz. Sve je bolje od hodanja." Naime, naveo je, alternativa je bio prisilni marš od oko 150 kilometara.

SJEVERNE

Na pitanje zašto policija nije dopustila muslimanskim volonterima da osiguraju hranu i vodu za izbjeglice, Župljanin je samo rekao: "To je bila mjera bezbjednosti".

U stvari, kako to navode i brojni prognanici, domaći Srbi, koji su prošlog proljeća preoteli vlast i proglasili autonomiju a da se o tome nisu ni pokušali posavjetovati s Muslimanima i Hrvatima koji žive u toj regiji, pod prijetnjom puškama prisilili si ih da napuste svoja sela i gradove u kojima su njihove porodice živjele stoljećima. Muslimani su se ispriječili na putu ostvarenja strateškog cilja koji ekstremni srpski nacionalisti promoviraju već godinama: stvaranje koridora između Srbije i Krajine, izoliranog džepa Srba u srednjoj Hrvatskoj. Gradonačelnik Banje Luke Predrag Radić prošlog je novembra izjavio za Newsday da Srbi kane stvoriti siguran prolaz u sjevernoj Bosni koji će povezivati te dvije srpske zajednice. Zahvaljujući golemoj vojnoj sili Jugoslavenske armije, taj prolaz danas i postoji, predstavljajući najveći vojni uspjeh u posljednja tri mjeseca ratovanja.

SJEVERNE
Kako bi ostvarila srpske vojne ciljeve, prema svjedočanstvima izbjeglica iz čitave srednje Bosne, kao i muslimanskih predstavnika iz Banje Luke, Jugoslavenska armija, sad već pod potpunom kontrolom Srba, organizirala je direktne napade uz korištenje artiljerije, minobacača i tenkova na gotovo svaki grad ili veće selo.

Sredinom maja i početkom juna domaća policija i paravojne grupe sabrali su sve Nesrbe, transportirali ih kamionima i autobusima u sportske dvorane, škole i stadione, a zatim im naredili da se ukrcaju u teretne vozove. Šef policije je potvrdio da su dva teretna voza u kojima su se nalazili prognanici prije mjesec dana prošla kroz Banju Luku, i dodao da ne može potvrditi nikakva naknadna kretanja vozova. Službenik lokalnog Crvenog križa je rekao da je znao za evakuacije Muslimana i Hrvata iz Bosanskog Novog i Prijedora, također vozovima.

Prema navodima Merhameta i SDA, u proteklih mjesec dana, do sredine prošle sedmice, kroz Banju Luku prošlo je najmanje 10

vozova s ukupno 100 vagona. Oni procjenjuju da je na taj način deportirano oko 20.000 ljudi.

Dugogodišnji stanovnik Banje Luke, koga bismo doveli u opasnost objavljivanjem njegova imena, ispričao nam je: "Moja prijateljica otišla je na stanicu da potraži svoje rodake, za koje je mislila da bi mogli biti u vozu. Nije ih pronašla, ali je vidjela neke od njihovih komšija. Vratila se ridajući. Rekla mi je da su ljudi bili blijedi, iscrpljeni i preplašeni. Neki su još uvijek bili u pidžamama."

Svjetska zajednica i međunarodne organizacije za pomoć osudile su "etničko čišćenje" kao barbarski čin koji je doveo do stvaranja najveće rijeke izbjeglica u Evropi nakon drugog svjetskog rata. Međutim, malo se toga znalo o načinu izvođenja "čišćenja", posebno o unutrašnjim deportacijama, zato što je pristup u sjevernu Bosnu do prije deset dana, dok je vojska izvodila svoju operaciju raščišćavanja, bio zabranjen.

Tokom trodnevne posjete Newsdayevog novinara i fotografa slobodnjaka Banjoj Luci srpska vojska odbila je osigurati logističku podršku ili jamčiti sigurnost za sva putovanja osim onih koje je organizirala njihova komanda. Međutim, zahvaljujući kontaktima s pripadnicima političkih stranaka te vladinim i dobrotvornim organizacijama, bilo je moguće otkriti bar osnovne naznake o procesu deportacije.

Vlasti su za deportiranje prognanika iz sjeverozapadne Bosne koristile jedinu željezničku prugu u sjeverozapadnoj Bosni. Čini se da je glavno odredište svim vozovima bilo područje srednje Bosne, oko Zenice, koja je nakon srpskog blickriga jedno od malobrojnih područja u čitavoj republici koje je ostalo pod muslimanskom kontrolom. Uprkos provjerama kod lokalnih službenika u nekoliko mjesta koja se nalaze duž toga puta, nema pokazatelja koji bi govorili o tome da su prognanici stigli u Zenicu, osim ona prva dva voza od prije mjesec dana. Nije poznato kuda su odvedeni ljudi koji su deportirani drugim vozovima.

"Morali smo posvuda tražiti vozove. Učinili smo sve što smo

mogli", priča Župljanin. Ali "učiniti sve što možeš" je stvar definicije. Saradnik lokalnog Crvenog križa je obznanio da je jednom prilikom, 18. jula ili nekoliko dana prije ili poslije, jedan teretni voz pun deportiranih osoba poslan je u područje borbenih djelovanja gdje je i ostao sve dok on s predstavnicima hrvatske i muslimanske strane nije dogovorio siguran prolaz.

"Mi se uključujemo u te evakuacije samo onda kad je prolaz zatvoren", kaže Miroslav Đekić, sekretar regionalnog Crvenog križa. "Mi tada stupamo u kontakt sa Crvenim križem na drugoj strani bojišta i zatražimo od njih da omoguće siguran prolaz. Nakon što je dogovoren prekid vatre, voz je prošao i izbjeglice su na neki način našle put iz Bosne u Hrvatsku."

Premda je Crveni križ gotovo uvijek u građanskim i međunarodnim ratovima na neki način uključen u kretanje stanovništva u ratnim zonama, Đekić kaže da su srpske vlasti tog područja, Bosanske krajine, odlučile da ograniče njegovo sudjelovanje na slučajeve gdje se mora dogovoriti siguran prolaz kroz zone borbenog djelovanja. Vlasti su osnovale paralelnu organizaciju bezazlenog imena "Centar za prihvata izbjeglica", koja se bavi svim evakuacijama iz sjeverne Bosne.

Centar se koristi pojednostavljenim rješenjima, sudeći prema još jednom događaju o kojem se moglo čuti od prognanika koji su uspjeli pobjeći s voza za deportaciju i vratiti se u Banju Luku. Prema riječima osobe koja je o tom događaju čula od samih prognanika, oni su putovali četiri dana i noći bez hrane i vode da bi se voz konačno zaustavio usred jedne doline. Tada su se vrata teretnih vagona otvorila i putnicima je rečeno da "izađu i pješice odu do područja koje kontroliraju Muslimani". Tokom marša od 25 kilometara prema Maglaju, koji je trajao čitavu noć, dvije su žene rodile, a jedan je starac umro. Svjedok kaže: "Morali su mu golim rukama iskopati grob".

Seška Stanojlović doprinijela je nastanku ove priče.

MUSLIMANI PRIČAJU O ZLOČINIMA

Zagreb, Hrvatska, 21. jula 1992.

Kad je nakon tri dana izašao iz teretnog voza, Began Fazlić je imao još samo svoja sjećanja na mučenja koja je vidio za vrijeme srpskog osvajanja njegovog rodnog mjesta **Kozarca**.

Nakon što su 17. maja srpske snage ušle u mjesto, Fazlić je zajedno s drugim starijim stanovnicima te ženama i djecom odveden u obližnje selo **Trnopolje**. Proveli su dvije sedmice u zatvoreničkom centru, otvorenom u jednoj sportskoj dvorani. Snažniji muškarci i mladići iz Kozarca, uključujući Fazlićeve sinove, odvedeni su u Omarsku. Nisu se vratili. Muslimanski predstavnici vjeruju da je Omarska logor smrti.

Fazlić kaže da je u zatvoreničkom centru vidio smaknuće svog prvog komšije Ilijaza Hadžića i njegove žene Ismete. Ilijaz je bio predsjednik ogranka muslimanske stranke SDA koja je organizirala odbranu mjesta. "Tražili su od njega da im oda imena muslimanskih aktivista", priča Fazlić. Ilijaz je odbio. Fazlić je, ne pokazajući osjećaje, opisivao što se dogodilo porodici Hadžić.

"Vojnici su uzeli električne bušilice i njima im probušili grudi", priča Fazlić. Troje djece u dobi od jedne, tri i pet godina nabijeno je na kolce. "Mi smo to vidjeli svojim očima", tvrdi on.

U zatočeničkom centru u selu Trnopolje kraj Kozarca, međusobno su za ruke vezali dvije stotine muškaraca i žena. Noću je bilo silovanja. Stražari bi ušli s baterijskim svjetiljkama i tražili mlade žene, koje bi zatim izvodili van i zadržavali čitavu noć. "Ko god se suprostavio, bio je ubijen. To ih je učinilo samo nekoliko".

Srpski službenici ne žele odgovarati na pojedinosti ovih tvrdnji. Major Milovan Milutinović, glasnogovornik vojske u Banjoj Luci, prošle sedmice je izjavio za Newsday: "U Kozarcu je stvarno postojala velika grupa muslimanskih ekstremista. Oni su odbijali bilo kakve

pregovore o uspostavljanju društvenog života. Svi naši pokušaji da se pronade mirno rješenje bili su bezuspješni. Oni su se otvoreno odupirali, pa smo mi na to energično odgovorili".

Na kraju su stanovnici tog mjesta deportirani u dva zapečaćena voza: u jednom je, prema navodima radnika Crvenog križa u bosanskom gradu Zenici, u kojem su konačno završili prije nego što su prebačeni u Zagreb, bilo 2.200, a u drugom 1.600 ljudi. Razdvojeni su muškarci od žena, samo je djeci dopušteno da ostanu uz svoje majke. Fazlić kaže da su najsretnija bila ona djeca koju su majke još dojile. Najlošije su prošla mala djeca. "Većina umrlih bila su djeca. Oni (vojnici) bi otvorili vrata, izvukli tijela i bacili ih uz prugu. Nisu nam dopuštali ni da ih pokopamo".

U njegovom je vagonu bilo zagušljivo vruće. Zraka je bilo malo, a vode uopće nije bilo. Muškarci su sa sebe skinuli gotovo svu odjeću. Voz je krenuo kao konvoj od pet teretnih vagona, iza kojih je bio vagon pun bradatih muškaraca s automatskim puškama, za koje Fazlić vjeruje da su bili četnici, srpska paravojna jedinica.

Kada je voz poslije nekoliko sati stigao u Banju Luku, pripadnici paravojne grupe su od vojske zatražili da preuzme voz, ali su njihovi zapovjednici to odbili. Pregovori su nastavljeni daljnja tri ili četiri sata, da bi četnici konačno otvorili vrata ženskog vagona.

Nakon toga je vojska osigurala pratnju za slijedeću dionicu puta, prema području gdje su vođene borbe. Novi stražari su preuzeli voz. "Otvorili su vrata. Tukli su nas i tražili novac. Ženama su sa ušiju trgali minduše. Oteli su sve što su mogli". Prognanici su u vozu ostali čitavu noć, da bi zatim nastavili put prema Maglaju.

Fazlić bi se želio vratiti u Kozarac, odnosno, ono što je od njega ostalo.

Srbi su ime Kozarca promijenili u Radosavci. Jedan službenik muslimanske stranke SDA u Banjoj Luci prošle sedmice mi je rekao: "To je bio jedan od najljepših gradića u Bosanskoj krajini. Međutim, sada ćete ga vi, Amerikanci, ako odlučite intervenirati, moći koristiti kao igralište za golf. Sraunili su ga sa zemljom".

LOGORI SMRTI

Preživjeli pričaju o zatočeništvu i masovnim pokoljima u Bosni

Zagreb, Hrvatska, 2. avgusta 1992.

Iskazi dvojice nedavno oslobođenih zatvorenika za Newsday ukazuju na to da su srpski osvajači sjeverne Bosne otvorili dva koncentraciona logora, u kojima je ubijeno ili do smrti izgladnjelo više od hiljadu civila, dok će ih još nekoliko hiljada ostati zatvoreno dok ne umru.

Čini se da svjedočanstva dvojice preživjelih predstavljaju informacije iz prve ruke o onome čega se međunarodne organizacije koje se bave zaštitom prava čovjeka pribojavaju da bi moglo biti sistemski pokolj velikih razmjera. Novinar Newsdaya nije mogao posjetiti logore. To nije omogućeno ni Međunarodnom Crvenom križu ni bilo kojoj drugoj organizaciji.

U jednom od koncentracionih logora, nekadašnjem rudniku željeza u Omarskoj, u sjeverozapadnoj Bosni, prema navodima bivšeg zatočenika koji nas je molio da ga zovemo "Meho", u metalnim kavezima bez sanitarnog čvora, odgovarajuće hrane, mogućnosti kretanja ili pristupa vanjskom svijetu zatvoreno je više od hiljadu muslimanskih i hrvatskih civila. On kaže da ti zatočnici logora predstavljaju čitavu političku i kulturnu elitu grada Prijedora. Tvrdi da srpski stražari svakih nekoliko dana ubijaju zatvorenike u grupama od 10 do 15.

"Odveli bi ih do obližnjeg jezera. Začuli bismo salvu pucnjeva i oni se više nikada ne bi vratili", priča "Meho".

Pierre Andre Conod, šef delegacije Međunarodnog Crvenog križa u Zagrebu, koja je zadužena i za sjevernu Bosnu, izjavio je: